

MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete

Tanyakutatás

2005

Kutatósi jelentések

5. füzet

**A HOMOKHÁTSÁGI TANYÁK JELENE ÉS
PROGRESSZIVITÁSUK KÉRDÉSEI**

Témavezető: Dr. Csátori Bálint

Szerkesztő: Kanalas Imre

Szerzők:
Dr. Csátori Bálint
Kanalas Imre
Dr. Szőke Lajos
Szőke Szabolcs

Kecskemét
2005

A HOMOKHÁTSÁGI TANYÁK JELENE ÉS PROGRESSZIVITÁSUK

KÉRDÉSEI

Előszó

A Magyar Regionális és Területfejlesztési Hivatal Kiemelt Térségi Programok Főosztálya 2005-ben, a Duna-Tisza közti Homokhátság vízpótlásáról szóló országgyűlési és kormányhatározatok nyomán átfogó tanyakutatással bízta meg intézetünket.

Az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete a kutatás részeként öt nagy tematikus egységet dolgozott ki. Az egyes témákat komplexen – az adott témakör módszertani sajátosságait figyelembe véve – vizsgáltuk. Továbbá feltártuk azokat a folyamatokat és törvényszerűségeket, amelyek elősegíthetik a Homokhátság településeinek külterületén található, különböző típusú tanyás térségek felzárkóztatási-fejlesztési lehetőségeinek kidolgozását.

Az öt tematikus egység a következő:

- A tanyás térségek környezete
- A tanyás térségek gazdasága
- A tanyás térségek társadalma
- A tanyák épített környezete
- A tanyatípusok és progresszív elemek a külterületen

Az ötödik tanulmányfüzet a tanyás térségek általános fejlettségét, az egyes tanyatípusok meghatározását és a jövőbeli tanyai fejlődéshez nélkülözhetetlen progresszív elemek feltárását tekintette legfontosabb feladatának. Az elemzéseink elkészítéséhez több adatforrást is felhasználtunk. A faktor- és klaszter-analízisünk elkészítéséhez a KSH 1990. és 2001. évi Népszámlálás alapadatait, míg a progresszivitás vizsgálataihoz az Agrárkamara néhány adatát, valamint a mintegy 4000 tanyáról felvett adatlapok infrastrukturális és fejlesztési elképzelésekhez kapcsolódó információit használtuk fel. A munka igyekszik feltárni mindazokat az általános problémákat, amelyek megoldása nélkül a tanyai-külterületi jövő aligha képzelhető el.

Reményeink szerint a tanulmányok jó alapot adhatnak egy meginduló párbeszédhez – s ezzel együtt a tanyai társadalom életminőségének felzárkóztatásához.

A Homokhátság „európai léptékű” fejlesztése ugyanis csak a tanyákon élő helyi társadalom, egy képzett szakembergárda, egy jól informált és informáló közszolgálati háttér és egy szociálisan érzékeny, de gazdaságilag racionális politikai akarat együttműködésével lehetséges.

I. A MAGYAR TANYÁK FEJLŐDÉSE ÉS NAPJAINK ALFÖLDI SZÓRVÁNYTELEPÜLÉSEI¹

Bevezető

A magyar tanyáról a 20. században megjelent könyvtárnyi irodalom lényegében már mindent feltárt, megírt erről a sajátosan magyar alföldi településformáról, amit tudni lehet. A tanyai gazdálkodás, a tanyai település térkapcsolatai, a tanyai társadalom jellegzetességei és azok változásai jól ismertek. Viszonylag kevesebbet foglalkoztak az utóbbi évek említett írásai a tanyák térbeli elhelyezkedésével, azok módosulásaival, azzal, hogy a tanya mennyiben része napjainkban a „nagyobb léptékű” térbeli rendszereknek: a természeti – táji, a gazdálkodási, a települési és a társadalmi struktúráknak.

Az első ilyen típusú, – mai szóhasználattal – „rendszer-értelmezés” és vita az 1930-as években zajlott le Mendöl Tibor geográfus és Erdei Ferenc agrárszociológus között arról, hogy a tanya falusias magányos település-e, vagy a mezővárosokhoz „csatolt”, ún. „kettős településforma”. Az elhíresült vitában – megítélésem szerint – mindkét félnek igaza volt. A tanyák azon nagy hányada, amelyek többsége a török hódoltság utáni, elnéptelenedett területeken, bérelt legelőkön, pusztákon jöttek létre, teljesítette a falusias magányos település kritériumait. Tehát kielégítette a lakó – és munkahely térbeli együtteseként meghatározott mendöli településdefiníció követelményét.

Ugyanakkor a mezővárosok tanyái sokáig valóban a városok csatolt, kettős települései voltak, szoros együttlésben magával a városi településmaggal. Ezek a tanyák, számos esetben a hajdan volt klasszikus mezővárosi „ólaskert” külterületre kitelepített „változatai” voltak, szerves részét képezték mind a gazdálkodási, mind a mezővárosi települési – társadalmi rendszernek. A két jeles tudós értelmezése, definíciója és vitája tehát két különböző eredetű és rendszerében más-más értelmezést igénylő tanyára vonatkozott.

Az 1970-es években jelent meg Romány Pálnak „A tanyarendszer ma” c. könyve, ahol a „tanyarendszer” kifejezés elsősorban az átalakult szocialista típusú mezőgazdasági „termelési rendszer” részeként értelmezte, tipizálta az akkori tanyákat. Az östermelés, a háztáji tevékenység, s a csekély számú egyéni gazdálkodást folytató farm állt az elemzett rendszer középpontjában.

---

¹ Csatári Bálint, geográfus, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

Duró Annamária az 1990-es évek elején publikált tanulmányaiban a volt mezővárosok területéből kialakított ún. tanyaközségek tanyáinak vizsgálatakor azt rögzítette, hogy a hajdani kettős településű, mezővárosi eredetű és kötődésű tanyák sokasága fokozatosan az új tanyaközség „csatolt” települése lett. E tanyák kapcsolatai lényegében ugyanolyanok, vagy ahhoz hasonlóak az új tanyaközségekkel, mint egykor a mezővárosokkal voltak. Egy régi „kapcsolatrendszer” öltött új formát.

E három – témánk szempontjából kiemelkedőnek tekinthető – szakirodalmi előzmény alapján valóban rögzíthetjük, hogy a magyar alföldi tanyáknak a változó „rendszerekhez” való alkalmazkodása, vagy arra való képessége vagy képtelensége alapvetően meghatározta mindenkori létüket, lehetőségeiket, fejlődésüket, vagy agóniájukat, pusztulásukat.

E tanulmány a tanyai változások „rendszer szemléletű” és rövid áttekintésére tesz kísérletet.

A tanya helye a tér különböző szféráihoz viszonyítva

Az egykori alföldi tanyarendszer egyes meghatározó szférái (lásd 1. ábra) a tanyák virágkora óta eltérő súlyokkal és hatásokkal játszottak meghatározó szerepet. Volt, hogy a környezet, volt, hogy a mezőgazdaság, volt, hogy a települési folyamatok, volt, hogy a progresszív tanyai társadalom szférái játszották a meghatározó szerepet. Ha e rendszerelemek közül bármelyik szerepe, hatása drasztikusan megváltozott, akkor a tanya helyzete is változott, s az e településformát életető tényezők belső egyensúlya megváltozott. Új egyensúly a virágkor óta nem jött léte.

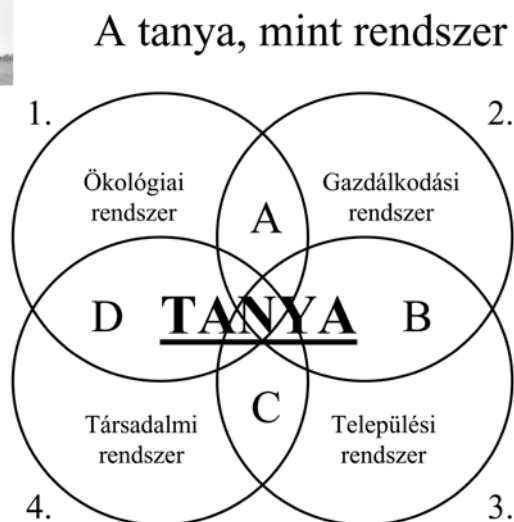
Virágkor: 1+2+3+4

1920: 0-2+3+4

1950: 0+0-3+4

1980: $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2} - 4$

1990: $1 + \frac{1}{2} - \frac{1}{2} - 4$

1. ábra: A tanya, mint rendszer, az egyes rendszerelemek szerepének becslésével

A tanya és a természeti környezeti rendszer

A tanyásodás kezdetei kétségtelenül e településforma természeti, környezeti, ökológiai rendszerekhez való illeszkedését követelték meg elsősorban. A tanya szó eredete is erre utal, a halászházhoz használt, elhatárolt terület volt eredetileg a „tanya” szó jelentése.

Az Alföld történetében, mind a Duna –Tisza köze futóhomok megkötésénél, mind a folyószabályozások utáni mezőgazdasági művelésbe vonható tiszántúli területek szántóföldi expanziójánál, birtokbavételénél a tanya meghatározó jelentőségű volt. Ezek a tanyák megtelepülésükkor alkalmazkodtak a táj, a térszín minden apró, finom morfológiai részletéhez, a talajadottságokhoz, vízenyős, időszakosan vízjárta területek pontos zónáihoz, határaihoz. A környezeti feltételrendszerekhez való alkalmazkodás általánosan jellemző volt, s a régi telepítésű tanyáink napjainkig őrzik ennek a különös természeti – táji alkalmazkodóképességnek a „térbeli lenyomatát”. Ezek alapján állítható, hogy a tanya összességében az Alföld természeti-táji rendszerszerének organikus elemévé, részévé vált. Nélküle a táj nem lenne olyan, amilyenné az ember és annak tanya települése révén vált.

Az „igazi” homokhátsági tanyák az ÉK- DNY irányban, az uralkodó széliránynak megfelelően kialakult homokdűnék magasabb térszíneit ülik meg. A térszín kiemelkedő hátán lévő tanyák portái, telkei általában a buckasor alján elhelyezkedő ideiglenesen vízjárta semlyékekig húzódtak le. A tanya egész tevékenységével is alkalmazkodott ehhez a különös környezeti feltételekhez. A kiemelkedő magaslatokon voltak az épületek, általában az északi oldalon elhelyezkedő kis akácfa ligettel, a tanya udvarán hasznos és húst adó fákkal (dió, eper). A magasabb térrészen található szőlő, gyümölcsös és zöldséges kert jellegzetessége – éppen a futóhomok veszélye miatt – a „három-szintű” termelés, illetve hasznosítás volt: alul a zöldség, burgonya, középen az ún. gyalogszőlő, s felül a gyümölcsfák koronái. Ha a tanyához tartozó birtoktest eléggé nagy volt, akkor a kis szántón rozsot vagy más gabonát termesztettek, hogy a szintén ott lévő kis legelőt, vagy kaszálót használó szarvasmarhák „előállítsák” a rendkívül gyenge termőképességű homoktalaj eredményes műveléséhez szükséges szerves trágya mennyiséget.

2. ábra: A térszíni kiemelkedéseket követő tanyák Szatymaz környékén

Az időszakosan vízjárta alsóbb térszíni tanyaporta területek pedig kiválóan alkalmasak voltak kaszálónak, legelőnek, illetve több tanyán a vízi szárnyasok tenyésztésére. (2. ábra) Ez az általánosan leírható tanya-modell tökéletesen megfelelt mind a természettel való együttélésnek, mind a fenntartható fejlődésnek. A tanya és tanyai ember a természeti rendszer valódi, érdemi része volt.

A később, például a földosztás után keletkező tanyák már nem követék ezt a szinte organikusnak nevezhető modellt, (egyébként éppen ezek a kényszerszertanyák szűntek meg utána a leghamarabb), majd kollektivizálás és nyomában következő nagyvárosítás, rónásítás alapvetően megváltoztatta a külterületek képét és természeti körülményeit. Bizonyára ezek a beavatkozások és hatások is szerepet játszottak abban, hogy a talajvízszint lényegesen lecsökkent a homoki tanyás térségekben. A tanyák egy része ma ún. „sírkútból” nyeri a vizét. A felhagyott nagyüzemi táblákon újratámad a futóhomok, legalábbis porviharok formájában. A korábbi hátsági tavak vizeit levezették, a csatornáikat beszántották. Nincs elég víz, gyengék a legelők. A természeti mikro-viszonyokhoz való alkalmazkodás lehetőségei egy piaci alapú farmtanya esetében már korlátozzák a megélhetés feltételeit.

Talán a hobbi és üdülőtanyák tekintettel lehetnek újra ezekre az értékekre. Ne véletlen, hogy az ilyen módon újrahasznosított tanyák nagy része a nemzeti parkokhoz közeli, legértékesebb tájrészekben helyezkedik el.

A tanya és a gazdálkodási rendszer

A tanya kialakulásában és egész történetében alapvető szerepet játszott a gazdaság. A hajdani nagy állattartó mezővárosok pusztai „szállásaitól” a mai jó módú, balástyai főliás tanyás gazdaságokig vezet az a végigkövethető gazdaságtörténeti folyamat, amely a tanyákat különböző időszakokban különbözőképpen tette a magyar mezőgazdaság fontos termelési színtereivé.

A tanyai gazdaság „kivirágzása”, fénykora kétségtelenül a feudális korlátokról nagyrészt mentes, ún. amerikai utas vagy frontier típusú alföldi területek birtokbavételének időszakára esik, a XIX. század végére, a XX. század elejére. A mezővárosok tanyáiról származó áruk piacra jutása biztosította a vasúti összeköttetések megteremtése, s az élelmiszeripar első nagyobb üzemének létesülése. Csak „tetézte” a kirajzás méreteit a filoxéra vész nyomán létesített homoki szőlőültetvények telepítése.

A tanyák gazdálkodása általában több alapvető jellemzővel bírt. Egyrésztől biztosította a tanyai családok alapvető élelmiszer(ön)ellátását, másrésztől, s nagyrészt jellemző volt az ún. vegyes gazdálkodás”, a több lábon állás (részben a természeti feltételek adta szigorú keretek már fentebb említett kihasználása miatt), harmadrészt fokozatosan jelentek meg a specializált monokultúrák (elsősorban a szőlő, gyümölcs és zöldségtermesztés területén, de volt néhány állattartásra, pl. tejtermelésre specializálódott tanya is).

A mezővárosi piacok értékesítési lehetőségei az Osztrák Magyar Monarchia védett belső piacán szinte korlátlanok voltak.

A második világháború után a helyzet alapvetően megváltozik. A tanyás gazdák kulákok lesznek, s szinte teljesen fel kell adniuk az évszázados munkájukkal, szorgalmukkal, törekvéseikkel, erőfeszítéseikkel megteremtett tanyai gazdaságokat. Ezek többsége már az erőszakos kollektivizálás első hullámában megszűnik. A „végleges csapást” a második hullám, a mezőgazdaság teljes szocialista átszervezése jelenti számukra. A tanyák, még ha épületük meg is marad, a gazdálkodásukhoz szükséges földterületük nagy részét elvesztik, s így a szántóföldi kultúrák területén, a Tiszántúlon nagyrészt el is tűnnek.

Kissé másképpen alakult gazdasági szerepük a Duna – Tisza közén, ahol annyi tanya volt, s olyan bonyolult természeti-földhasználati viszonyok között, hogy felszámolásuk nem volt olyan egyszerű, mint az Alföld más részein.

Ezen tanyák gazdálkodási rendszerének részbeni továbbélését a szakszövetkezeti üzemforma tette lehetővé. A tanyai gazdaság ún. tagi gazdasággá vált, a tanyás gazda lényegében folytatni tudta mezőgazdasági tevékenységét, tagi hozzájárulást ugyan fizetett, de

az 1970-es, 80-as években már komoly méretű, integrált háztáji gazdaságok is kialakultak. A tanyák ezen térségekben, ahol képesek voltak megújítani gazdasági funkcióikat lényegében megmaradtak, sőt részben meg is újultak.

A rendszerváltás után gazdaságuk ismét elbizonytalanodott. Megszűnt a tevékenységüket részben integráló nagyüzem. Az egyéni – vagy farm – gazdálkodás feltételeinek a megteremtésére pedig csak kevés életerős tanyai gazdaság volt képes. A két rendszerváltást is megélt volt tanyai parasztok megöregedtek, fiatalok pedig csak kevesen vállalták a gazdálkodási hagyományok folytatását. Tőkájük kevés, eszközellátottságuk korszerűtlen, termelési - piaci integrációjuk minimális. Így a tanyai gazdaság újra rendszerszerű tényezővé akkor válhatna, ha céltudatosan beillesztenék a vidékfejlesztés európai rendszerébe.

A tanya és a települési rendszer

A tanya, mint az alföldi települési rendszer része igen sajátos történeti-településfejlődési pályát járt be. Volt ún. „másodlagos” hézagkitöltő szórvány, amikor a török hódoltság után a „tanyai pionírok” és a fél évig kint élő pásztorok megtelepedtek rajtuk. Volt a külterületre kerülő hajdani „ólaskert”, amely a növekvő népességű és fejlődő agrárgazdálkodású mezővárosok aranykorában vált jellemzővé (3. ábra). Volt a kibontakozó intenzív szőlő-, kert- és gyümölcskultúra Kert-Magyarországának településformája a Kiskunságban. Volt szakszövetkezeti tagi gazdaság és a lehetőségek szerinti háztáji termelés színtere. Lett később – főleg a mezővárosok belső tanyazonáiban – kényszerből vagy éppen a városból menekülve „választott” lakóhely, amelyből már eltűntek a hagyományos tanyai funkciók.

Voltak teljes építési tilalom alatt álló tanyás térségek, de voltak ún. „fejlesztendő külterületi lakott helyek” is, ahol legalább az épület némi felújítását, korszerűsítését engedélyezték.

Több esetben alakult át „hobby vagy második otthon tanyává”, ahol a városi értelmiség és a tehetősebb polgárok „revitalizálták”, többségében valóban értékmegőrző módon a tanyákat.

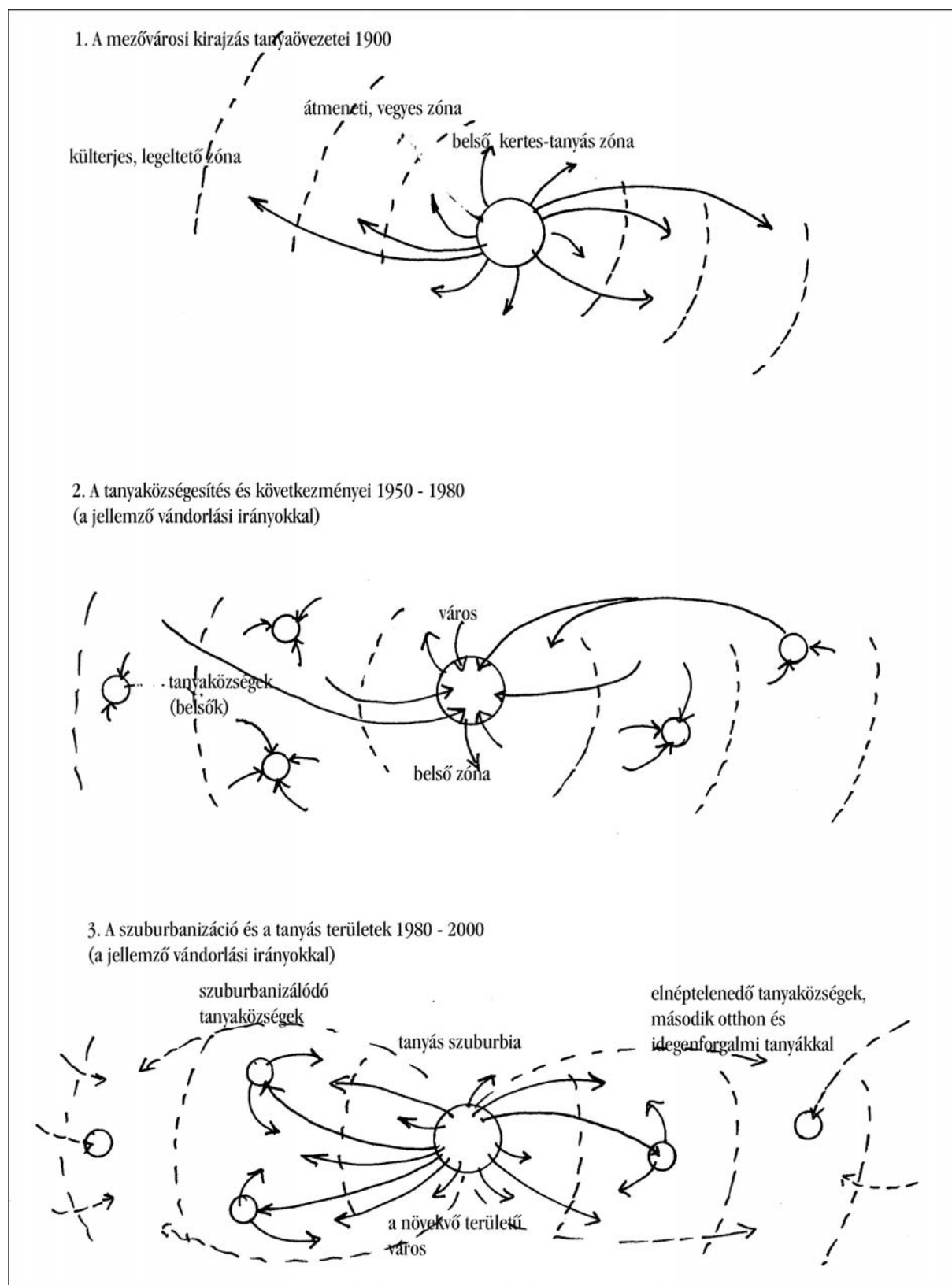
3. ábra: A klasszikus ólas-kertes mezőváros a tanyásodás előtt

Lettek belőlük viszonylag nagy számban idegforgalmi és vendéglátó tanyák, ahol a „pusztai romantika” és „gasztronómiai csodák” mellett már fellelhetők a környezetbarát, zöld, természetbarát vagy éppen a lovasturizmus tanyái is.

A tanya tehát – a településrendszer kétségtelenül sajátos részeként – hol a változások élén állt, karakterisztikusan dinamizálta magát a térfejlődést, hol „elszenvedte” illetve „befogadta” a változásokat. Mára, a 21. század küszöbére, a klasszikus tanyarendszer lényegében szinte teljesen megszűnt, illetve átalakult.

Ennek három fő szakaszát a 4. ábrán láthatjuk. A klasszikus, övezetes mezővárosi tanyavilág szerkezeti átalakulása a már korábban is „túlfejllettnek” minősített tanyai területek tanyaközségesítésével gyorsult fel. A tanyák lakói – a főleg gazdasági, megélhetési kényszerektől vezérelve – részben a volt anyavárosokba, részben a kijelölt tanyaközségek belterületére, központjába költöztek. Ha lehetséges volt, azért sokan meghagyták a tanyát háztáji gazdálkodási célokra. A tanyák elnéptelenedése különösen az 1960-as, 70-es gyorsult fel.

Döntő változást a tanyai építési tilalom 1986-os feloldása hozott.

4. ábra: A tanyak fontosabb változásai a 20. században

Ekkor a városok urbanizációs robbanásának első nagy, koncentrációs szakasza után (amely a tanyaközségeknek a külterületükről történő benépesülésével a vizsgált térben egyszerre jelentett „relatív dekoncentrációt is), a volt mezővárosok sajátos szuburbanizációja, az urbanizációs ciklus teljes dekoncentrációja következett be – éppen a tanyarendszer „segítségével”. Új tanyák épültek, főleg a belső, volt kertes tanyazonában, megkezdődött a városból való kiköltözés a tanyaközségekbe. A nagyobb városok körül nemcsak a lakóhelyi, hanem a gazdasági szuburbanizáció is megjelent, amely ugyan alaposan átformálta a korábbi települési teret, de egyúttal újra is integrálta a tanyákat az átalakuló, modernizálódó települési rendszerbe. Sajnálatos viszont, hogy ez a részleges külterületi modernizáció és integráció kellően nem átgondolt tervezési dokumentumok és építési szabályozás mellett következett be, így a tanyás térségek sok helyen egyszerűen elvesztették hagyományos értékeiket, táji jellegüket. Minimális volt az a fejlesztési forrás is, amely e „modern kori újra tanyásodás” infrastrukturális feltételeinek a megteremtéséhez járult volna hozzá.

A mai tanyák „teljes átalakulása” vagy részbeni megújulása ismét a volt anyavárosokkal való viszonyukban válik igazán értelmezhetővé. A külterületi népesség csökkenése mérséklődött, vagy megállt, sőt van ahol mérsékelten nő (pl. Kecskemét külterületén). (1. és 2. táblázat)

	lakónépesség		lakónépesség		külterületi népesség		külter-i nép változása		külter-i nép aránya	
	1990	2001	változása (1990-2001)		1990	2001	(1990-2001)		1990	2001
	fő	fő	fő	%	fő	fő	fő	%	%	%
Bács-Kiskun	544748	546517	1769	0.3	68017	66007	-2010	-3.0	12.5	12.1
Békés	411887	397791	-14096	-3.4	22310	19712	-2598	-11.6	5.4	5.0
Csongrád	438842	433344	-5498	-1.3	37414	39125	1711	4.6	8.5	9.0
Hajdú-Bihar	548728	552998	4270	0.8	17501	18806	1305	7.5	3.2	3.4
Jász-Nagykun-Szolnok	426491	415917	-10574	-2.5	14104	12065	-2039	-14.5	3.3	2.9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	572301	582256	9955	1.7	24162	21775	-2387	-9.9	4.2	3.7
Alföld összesen:	2942997	2928823	-14174	-0.5	183508	177490	-6018	-3.3	6.2	6.1

1. táblázat: A lakó és a külterületi népesség változása a magyar alföldi megyékben
(Forrás: KSH 2001 Népszámlás)

	összes külterületi lakos	megyei jogú városban		egyéb városban		községekben	
		külterületi lakos	megyén belüli megoszlás	külterületi lakos	megyén belüli megoszlás	külterületi lakos	megyén belüli megoszlás
		fő	%	Fő	%	fő	%
Bács-Kiskun	66007	13732	20.8	22061	33.4	30214	45.8
Békés	19712	3105	15.8	10566	53.6	6041	30.6
Csongrád	39125	5758	14.7	6865	17.5	26502	67.7
Hajdú-Bihar	18806	7686	40.9	3517	18.7	7603	40.4
Jász-Nagykun-Szolnok	12065	460	3.8	5092	42.2	6513	54.0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	21775	9012	41.4	2006	9.2	10757	49.4
Alföld összesen	177490	39753	22.4	50107	28.2	87630	49.4

2. táblázat: A mai tanyák a lakói a különböző típusú településeken az Alföldön
(Forrás: KSH 2001 Népszámlás)

A tanya és társadalma

A tanyai társadalom sohasem volt egységes. A progresszív mezővárosi parasztpolgárság tanyán is élő csoportjai élesen különböztek a szegénységből a tanya segítségével felemelkedni vágyó szegényparasztoktól, béresektől. Az ország más, túlnépesedett részeiből például a Kiskunságba vándorlók, – mint hajdani tanyai vállalkozók (két hold fekete földért 20 hold homokot kaptak), – megint más csoportot alkottak. A tanyaiak sajátos társadalommá formálódása talán az 1930-as évek klebelsbergi iskola és pusztai templomépítő hulláma után vett érdemi lendületet. A tanyai – a szabadságot feltétlenül szerető – nép híres gazdaköröket, olvasóköroket szervezett, segítették egymást, sok helyen valódi társadalmi közösséggé fejlődtek. Fokozatos elválásuk az anyavárostól így akár természetes folyamatnak is lenne tekinthető, ha nem szól közbe a sok tilalom, és a kényszerközösségesítés, az erőszakos kollektivizálás.

Azóta a tanyai népesség folyamatosan csökken, a tanyai társadalom előregszik. A vázolt erőteljes migrációs folyamatok hatására sokféle, nehezen azonosítható csoportból áll. A hagyományos őstermelők, gazdálkodók csoportja mellett megjelentek az „újonnan jöttek”, a városból érdekből, vagy kényszerből kiköltözők, az újjgazdagok és az újszegények. A rendszerváltás után bevezetett kislistás választások miatt alig van képviselőjük a helyi önkormányzatokban. A mai tanyai társadalom nagy része szegény, idős, perifériára szorult ember. A régi közösségeik is széthullottak.

Ennek ellenére ragaszkodnak ehhez a településformához, sőt újak is vállalkoznak a kiköltözésre. Sokak ideiglenes lehetőségnek tekintik a tanyán lakást, mások új, pazar lakótanyákat építenek. A külterület társadalmának újra kellene integrálódnia, a városok és községek külterületén is.

A mai tanyák típusai

A tanyák létalapját jelentő tulajdoni és gazdálkodás viszonyok ismételt változásai újabb és újabb átalakulást generálnak. A tanyák mezőgazdasági létalapja a kollektivizálással alapvetően megrendült. Bár a szakszövetkezetekkel rendelkező jellemezően agrártelepülések területén a tanyafelszámolódás folyamata lényegesen kisebb ütemű volt, a tanyás gazdálkodás térvesztése általánossá vált. Legfeljebb egyes gyenge termőképességű területek tanyái körül maradtak meg a nehezebben tagosítható, táblásítható földek a hagyományos gazdálkodási keretei között.

Romány Pál 1973-ban négyféle tanya-típust különböztet meg. A „régí típusú” **kisüzemi tanyát**, amelynek lakói a kollektivizálás után is – netán szakszövetkezeti tagságuk ellenére vagy éppen azért – parasztok maradtak, csettegőket építettek, piacoztak, „járattak szaklapokat, és elismerésre méltóan fejlesztették saját és a szakszövetkezeti közös termelést is”.(!)². Ezen típusú tanyás gazdaságok lakói azóta szinte teljesen kihaltak, a szakszövetkezeteik is megszűntek. A ma még fellelhető ilyen típusú tanyák már csak legfeljebb önellátásra termelnek.

A **háztáji tanyák** csoportjának harminc éve a „közös termelés adta a biztos hátteret.”³ Egyes megyékben, pl. Bács-Kiskunban „olyannyira” jellemző volt ez az a háztáji integráció, hogy „a külterületi, tanyai lakosság állította elő a mezőgazdasági kistermelés 65-70%-át. Tulajdonukban volt a szarvasmarha állomány 80, a sertés 75 %-a, a megye zöldségtermelésének 67, a szőlőnek 55, a gyümölcsnek 60%-át adták”.⁴ A háztáji tanyákon élő, Romány Pál által akkortájt „népes, igyekvő és fiatal családok”-nak nevezett tanyaiak mára már szintén előregedtek, tanyai háztájijaik integrátora, a nagyüzem megszűnt.

Mégis ez a két csoport volt az, amelynek gyermekei közül többen igyekeztek visszaszerezni kárpótlási törvény adta lehetőségek alapján a tanyák körüli földeket, s ma farmtanyákat szerveznek, működtetnek. Gyakran már nem élnek ott, (s lehet, hogy meglepő,

² In. Romány Pál 1973: A tanyarendszer ma, Budapest, Kossuth Kiadó, p 41.

³ Uo.p.42.

⁴ In: Király László 1984: Fordulópont a tanyák fejlődésében, Alföldi tanulmányok, Békéscsaba, VIII. kötet, pp.187-199.

de sokan állandóan ott lakó tanyás cselédet tartanak), s igyekeznek részesei lenni a sok gonddal küzdő magyar agárfejlődésnek.

Önellátó tanyáknak azokat nevezte Romány, amelynek lakói már más gazdasági ágazatban dolgoztak, a városi munkahelyekre ingáztak, de a tanya körüli területet még hasznosították különböző termelési célokra. Az elköltözési szándék már akkor igen erős volt ezekben tanyákban.

Mégis a közelmúltban végzett tanyafelmérésünk szerint ez a típus lett a legjellemzőbb, azzal a pontosítással, hogy ma már nemcsak a foglalkozást váltottak folytatnak csak önellátásra való termelést, hanem a volt kisüzemi és háztáji tanyák is (3. táblázat).⁵

Mint látható a 2002-ben felkeresett kiskunsági tanyák mintegy felében már csak ház körüli, nagyrészt csak „önellátást szolgáló” mezőgazdasági termelés folyik. Az ott élők megélhetési forrása már elsősorban nem a tanyai gazdálkodás jövedelme, (gyakran munkanélküli segély vagy valaminő öregségi nyugdíj). Csak mintegy 10%-ban kaptuk azt a választ, amely szerint az illető tanyán a saját szükségleteken túl a „tágabb család” (pl. az elköltözött, családot alapított gyerekek) alapvető étel- és szociális szükségleteit is kielégítik. Esetükben is csupán „kiegészítő” tevékenységnek tekinthető a tanya körüli gazdálkodás.

A felmért tanyák 13%-ában már érzékelhető kiegészítő jövedelmet jelent a rendszeres piacozás, de a kint élő családok megélhetéséhez csupán a tanyák 18%-ában járul hozzá dominánsan a tanyai gazdálkodás. Ők azok, akik árutermelő termelést folytatnak, s régi első két csoport továbbélő változataként értelmezhetők.

A felmért tanyák 10%-ában pedig ma már egyáltalán nincs mezőgazdasági termelés, még házkörüli kertészkedés sem.

Az **átmeneti tanyákat** már 1973-ban is „éjjeli menedékhelynek”, az alföldi városok sajátosan „szétszórt lumpennegyedének”⁶ nevezte Romány Pál. Azóta ezek száma nőtt a leginkább, de ezekről már az előbbi pontban is szóltunk.

Ha következtetések akarunk lenni, akkor említést kell még tenni két, a többször citált könyvben talán kevésbé pontosan kidolgozott típusról, a **kerti tanyákról** és **átalakult tanyákról**. Az előbbieket sorsa azért fontos, mert a rendszerváltás után született új építési szabályozás megszüntette a zártkerti kategóriát, s így a kerti (vagy hobbi) tanyák hihetetlenül zavaros területhasználati körülmények közé kerültek. A maximum 12 négyzetméteres

⁵ In. Csátári-Bálint- Kiss Attila 2003: A tanyák helyzete és perspektívái a Kiskunság néhány településén, A Falu, XVIII. Évf. Nyár, 2. sz. pp. 61.-72.

⁶ In. Romány Pál 1973: A tanyarendszer ma, Budapest, Kossuth Kiadó, p 45.

hobbiházak (azaz kerti tanyák) közé ékelődve találhatunk itt mindenféle bódét, parlagon hagyott földrészletet, vagy éppen olyan „átalakult” tanyát, ami ma vendéglő, mezőgazdasági raktár, netán ipari telephely.

A harminc éve leírt tanyatípusok tehát ma is léteznek, sőt újabbak is keletkeztek (pl. idegenforgalmi tanyák). A legfőbb kérdés inkább az, hogy mi lesz ezek további sorsa, vagy egyáltalán a volt tanyás települések külterületének hogyan alakul a jövője.

A tanyán folytatott mezőgazdasági tevékenység jellege:	tanya	százalék
önellátásra termel	368	48.3%
önellátáson túl a tágabb család igényeit is kielégíti	82	10.8%
önellátáson túl néhány termékkel rendszeresen piacozik	100	13.1%
több terméket, nagyobb tételben, értékesítés céljából termel	140	18.4%
nem folytat a tanyán mezőgazdasági tevékenységet	72	9.4%
összes válasz:	762	100.0%

A gazdálkodás formája:	tanya	százalék
egyéni- vagy mezőgazdasági vállalkozó	44	5.4%
őstermelő	313	38.1%
mezőgazdasági kistermelő	14	1.7%
egyéb	25	3.0%
nem jelölt meg egyetlen gazdálkodási formát sem	425	51.8%
összes felkeresett tanya:	821	100.0%

Tag valamely egyéni termelőket összefogó társulásban:	tanya	százalék
igen	104	12.7%
nem	717	87.3%
összes felkeresett tanya:	821	100.0%

Rendelkezik-e a tanyai gazdaság traktorral?	tanya	százalék
igen	197	24.0%
nem	624	76.0%
összes felkeresett tanya:	821	100.0%

A kérdezett jövőbeli terve a tanyai gazdasággal:	tanya	százalék
leépíti	82	12.0%
szinten tartja	437	63.9%
fejleszti	164	24.0%
összes válasz:	684	100.0%

Van-e olyan családtag, aki folytatja a gazdálkodást:	tanya	százalék
van	278	40.8%
nincs	404	59.2%
összes válasz:	682	100.0%

3. táblázat: A felmért tanyák néhány gazdálkodási adatának százalékos megoszlása

A külterületek, s ezen belül a tanyák általános helyzetének és a progresszivitásra utaló egyes funkciók és elképzelések taglalása előtt, az örökölt kedvezőtlen alaphelyzet érzékeltetése érdekében néhány – a jövőbeli lehetőségeket is meghatározó – általános problémát is be kell mutatnunk.

Az egykoron tipikusan alföldi tanyás külterületek érdekképvisellete gyakorlatilag megszűnt, a tanyák érdemi támogatottsága minimális, a tanyás térségek területhasználata és annak építési szabályozása színlelté, másrészt pedig kaotikussá vált.

A megmaradt tanyák, mint korábban gyakran sorskérdésként is kezelt tényezők, az 1990-es években átalakuló magyar társadalomban alig kaptak szerepet. Bár a kárpótlás kedvezményezte a tanyák körüli földterületek „célzott és kivételezett” visszaszerzését, ennek ellenére csak csekély számú előregedett egykori gazda vagy családja vállalta fel az ezzel járó feladatokat, terheket. A legfrissebb statisztikák szerint a hivatalosan regisztrált gazdagságok töredéke van csak külterületen, nem beszélve arról, ami szinte hihetetlen. A 2001-es KSH Népszámlálás részletes külterületi adatait hivatalosan nem adják ki, még kutatási célra sem!!! Hol vannak már azok a „boldog idők”, amikor – mint Romány írja –: „Az 1970-es népszámlálás minden korábbinál részletesebb volt, s számos fontos adatot szolgáltatott a külterületi lakott helyek, és tanyák állapotáról”.⁷

Azt is tudjuk, hogy a kislistás helyi önkormányzati választások révén a korábban jelentős számú, azaz arányos képviselőjük is megszűnt a tanyán élőknek. Csak a tanyás települések polgármestereinek jó szándékán múlik, hogy törődnek, foglalkoznak-e egyáltalán velük. Mint mondják: a tanyai lakosok után kapott normatív támogatás legfeljebb arra elég, hogy néhány dűlőt télen megtisztítsanak a nagyobb havazások esetén. A korábbi – jórészt a megyék által szervezett – tanyavillamosítási programok is leálltak, külterületi burkolt utak nem épülnek, a korábbi nagyüzemek vagy helyi ÁFÉSZ-ek által működtetett mozgó boltok, tápboltok is megszűntek.

S ehhez jön még a többször változó építési szabályozás, amely egyszerűen nem számol ezzel a tradicionális településformával. Igaz, hogy „tanya” építését csak 6000 nm-nél nagyobb telken engedélyeznek, de minden további kötöttség nélkül. Azaz semmi akadály, például, hogy a városok körül olcsón megszerzett, egykoron szépen tanyásodott kárpótlási földterületeket éppen ekkorára „parcellázzák” új tulajdonosaik, s eladva azokat, megjelenjenek rajtuk a minden környezetvédelmi és tájéskészítési szabályt felrugó hatalmas, új

---

⁷ Uo. p.48.

kúriák. Bár az új településrendezési tervi szabályok előírják, hogy a külterületekre (bár már végül már ez a kifejezés is megszűnt) a belterületekre érvényes általános rendezési tervi „mélységű” szabályozási tervlapokat kell készíteni, az önkormányzatok nincsenek olyan anyagi helyzetben, hogy bármilyen tanyás térrészletükre vonatkozó érdemi jogi korlátozást érvényre tudjanak juttatni. Hol van már az az idő, amikor a mezővárosok rendkívül pontos és finom szabályozással engedélyezték a tanyaporták kialakítását, meghatározva a – mai szóhasználatnál mondva fenntartható – tájfejlesztés rendjét, a szükséges telekbeosztással, a fasorok, kiskertek, gyümölcsösök, stb. telepítésének a rendjével.

Igazán ezek a problémák vezettek a tanyarendszer ma már szinte véglegesnek tekinthető megszűnéséhez. Tanyák még vannak ugyan, sőt talán lesznek is, de ezek a jelenségek, amelyek inkább új szórványosodásnak tekinthetők, már semmilyen „rendszernek” nem részei.

A külterületi lakosság számának és elhelyezkedésének jellemzői

Romány Pál „diplomatikusan” nem ad választ arra a saját maga által feltett kérdésre, illetve feltételezésre, hogy hányan, s hol fognak tanyán lakni 2000-ben. Lássuk tehát erre is a rövid választ. 1990-2001 között a korábbi évtizedekhez képest felére csökkent az alföldi megyék külterületi népesség-fogyásának üteme. Miután harminc éve körülbelül évi 1%-os fogyással számoltak, így ma már egyetlen tanyának sem kellene lennie, de azért szerencsére még vannak. Bár mint már kifejtettük, nagy részük már nem is tanya, hanem szórvány és más külterületi lakott hely. Az elmúlt évtizedben, alföldi léptékben mindössze 0,1 %-ponttal csökkent a külterületi népesség részesedése, s még mindig meghaladja a hat megye népességének 6%-át. Ez úgy adódik ki, hogy a Csongrád és Hajdú Bihar megyékben még nőtt is az ott élők száma. A megyék „tanyásodási” élcsoportjának sorrendje sem változott: 1. Bács-Kiskun (66 ezer fővel). 2.Csongrád csaknem 40 ezerrel. Vagyis a homoki tanyás kultúra mégis tovább él valamelyest.

Ha a különböző településcsoportok közötti megoszlást vizsgáljuk, akkor kétségtelenül feltűnő jelenség, hogy a Tiszántúlon, Debrecenben és Nyíregyházán a „szórványban élés” egyértelműen városi jelenség ma már, hiszen a megyéjük külterületi népességének több, mint 40% -a a megyei város külterületének volt a lakója. A legnagyobb tanyás város mégis Kecskemét maradt, több mint 13 ezer fővel.

A kisebb városok „tanyás” mivolta Bács-Kiskunban és Békésben a legtipikusabb, a tanyás községek külterületi népességkoncentrációja azonban már csak Bács-Kiskun

megyében kiemelkedő. Alföldi léptékben e két megyében él a községek külterületi népességének több mint 60 %-a.

Az, hogy az újabb szórványok keletkezése mennyire nagyvárosi jelenséggé vált kiválóan mutatják a statisztikai adatok. Ezek szerint az alföldi nagyvárosokban – Szolnok és Nyíregyháza kivételével – mindenütt nőtt, (összesen csaknem 3000 fővel, arányaiban pedig mintegy 7,5 %-kal) a külterületi népesség. Szegeden megduplázódott a külterületen élők száma. Ezek az új szórványok persze korántsem az egykori mezővárosok tanyái kirajzásának a „reinkarnációi”. Sokkal inkább a városok korlátlan térbeli növekedésének a kényszerlépései, amelyek – mint már fentebb írtuk, – a városokban az elmúlt évtizedekben keletkezett szélsőséges jövedelmi különbségeket „képezik” le a külterületeken, sok esetben az egykori jellegzetes alföldi tanyás táj teljes tönkretételét eredményezve. Ismét ott tartunk tehát, ahol 1778-ban? Mint, ahogy Romány Pál is idézi: „A kamarai districtus jószágain itt-ott emelt szállások vonassanak össze”...?

II. FONTOSABB TÉNYEK A HOMOKHÁTSÁG TELEPÜLÉSEINEK KÜLTERÜLETEIRŐL, TANYÁIRÓL⁸

A Homokhátság vizsgált 104 településén (ebből 21 város) 2003-ban 587 120 fő élt. Közülük **100 019 fő volt 2001-ben⁹ külterületi lakos** (a Homokhátság átlaga 17 %).

A mezővárosi múltból is következik, hogy bár a falvak külterületén néhány ezer fővel többen élnek, népességarányuk a városokban ma is igen magas. Ebből is következően **az új külterületi problémák** (környezeti, területhasználati, építési, társadalmi) és **szociális konfliktusok jelentős része a nagyobb városokhoz kötődik.**

A falvak Csongrád megye homokhátsági részén maradtak meg a leginkább tanyásodott településnek (esetükben a külterületi népesség aránya 41,6%!).

A 104 település összes külterületi lakosának 59%-a Bács-Kiskun, 25 %-a Csongrád, 16 %-a Pest megyében él (csaknem 30% csak a kecskeméti kistérségben).

Az elmúlt, vizsgált évtizedben – minden korábbi dekádhhoz képest – **sokkal kevésbé csökkent a külterületi-tanyai népesség száma és aránya, sőt a városok külterületén még nőtt is.** Ennek okán is **igen élesen eltérnek, különböznek egymástól a városok és a falvak tanyás- külterületén bekövetkezett változások.**

A nagyobb városok egykori tanyavilága erőteljesen szuburbanizálódott (a lakások 9,1%-a 1990 után épült, 41%-uk csatornázott, 290 gépkocsi jut 1000 lakosra, a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya alig 8 %). Mondhatni: **a városok körüli egykori tanyavilág, mint olyan, megszűnt, besűrűsödött, átalakult. Szélsőségesen különböző jövedelmi és életmódbeli viszonyok jellemzik az egykori tanyás városok** (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas) **mai külterületét.**

A homokháti falvak külterületi népessége csak 4,5%-kal csökkent 1990 óta, bár az építési kedv itt is számottevő (a lakások 8 %-a épült az utóbbi évtizedben, s 14%-uk már itt is csatornázott). **A hagyományos mezőgazdasággal foglalkozók aránya a falvak külterületén élő aktívak között 25% felett van.**

A 104 település külterületén **50 657 lakóház található, a külterületi lakások száma 51880.** A statisztikailag regisztrált **háztartások száma jóval kevesebb 38 434.** Azaz a lakatlan, vagy ideiglenesen használt külterületi (tanyai) lakások száma 10-12000-re tehető.

⁸ Csatári Bálint, geográfus, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

⁹ Hiteles külterületi adatok csak a 2001-es Népszámlálásban vannak. A kutatás statisztikai adatbázisát a KSH-tól külön vásárolt külterületi számlálókörzeti adatok alapján alakítottuk ki, a 104 települést 735 részre osztottuk. Ezekből 25 már nem lakott, vagy csak egy – két fő él területükön. A torzítások miatt ez utóbbiakat a számítások többségénél nem vettük figyelembe.

Ezek lehetnek teljesen elhagyott épületek, vagy csak gazdálkodásra, akár hétvégi, pihenési, üdülési, idegenforgalmi célra használt egykori tanyák egyaránt. (Pest megyében van a legkevesebb, Csongrádban a legtöbb elhagyott, üres tanya)

A komfort nélküli és szükséglakások¹⁰ száma 32099 (62%!). Ez döbbenetesen magas arány, s ha hozzávesszük a családi állást és az előregedés mértékét is, **akkor nem túlzás azt prognosztizálni, hogy az egykori tanyák fele rövid időn belül megszűnhet.**

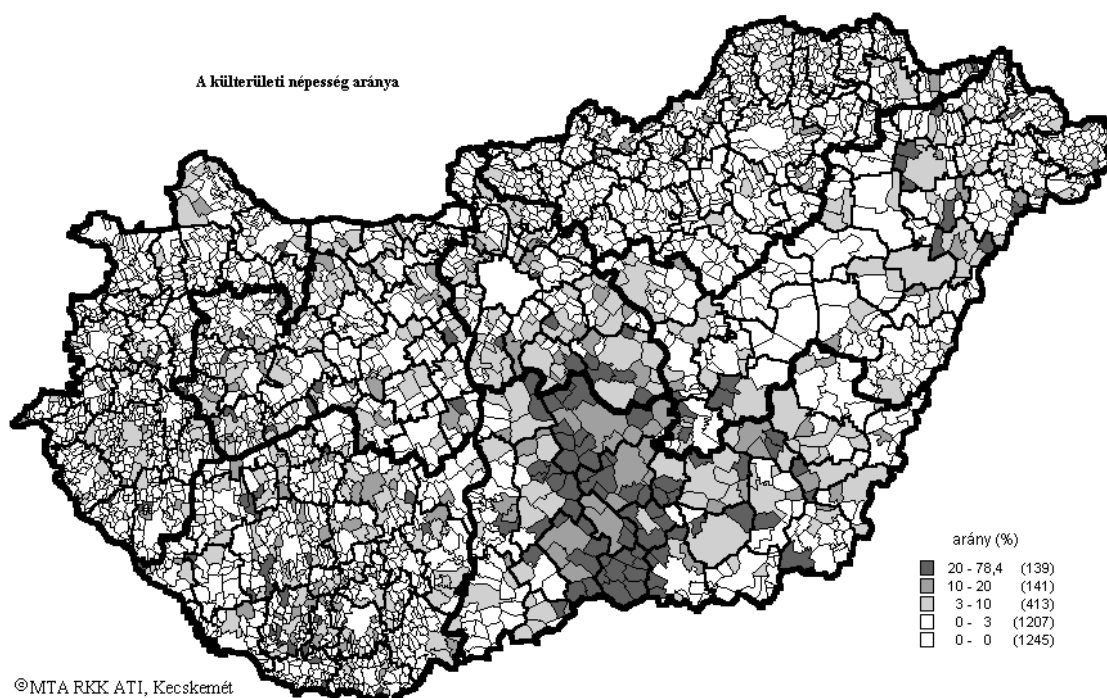
A külterületi népesség előregedése Csongrád megyében a legerőteljesebb, Pest megye esetében a legkisebb mértékű. A teljes külterületi népesség 35%-a inaktív, 5 %-a munkanélküli, 29%-a eltartott, **s mindössze 30%-a aktív. Ez rendkívül alacsony arány, ami a lakásállományhoz hasonlóan – a népesség előreszámítás alapján is – növekedő tanya-felszámolódást vetít előre.**

A kutatásunk nagy kérdései tehát, amelyet csak a munkálatok második – alapos terepmunkára, kiválasztott különböző sajátosságos tanyás területek lakosainak, gazdálkodóinak, értelmiségének, településvezetőinek mélyinterjúkra építő jövőképeknek a felmérése, feltérképezése utáni – szakaszában tudunk megadni, változatlanok:

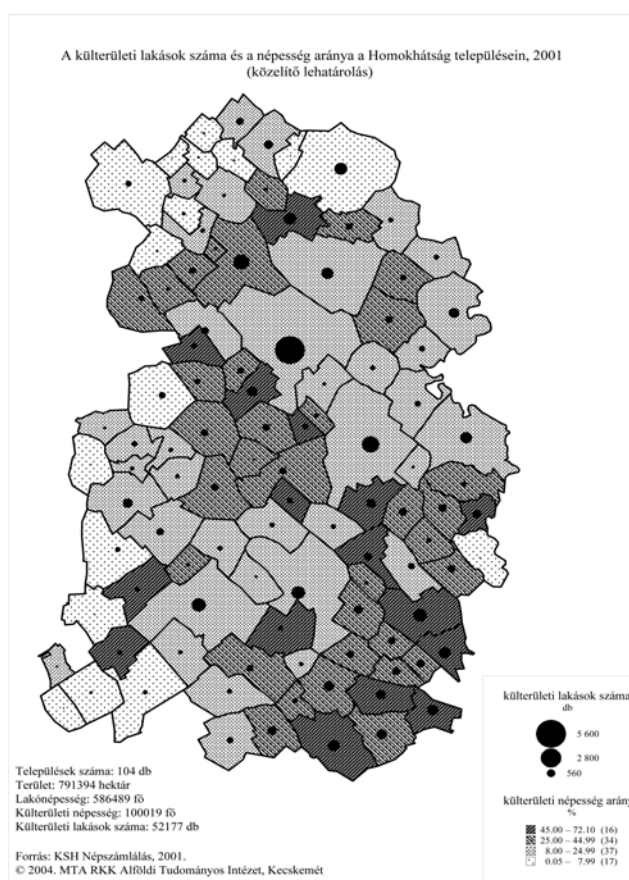
1. Lehetséges-e a tanyás térségek támogatott megújítása? Ha igen hol, s miért, s hogyan?
2. Milyen szerepe lehet ebben a folyamatban – különösen a falvak, kisvárosok külterületén – az öko-szociális mezőgazdaságnak, a biogazdálkodásnak, a természetkímélő, tájfenntartó tanyás gazdálkodásnak, s milyen a piaci alapokra helyezhető korszerű farmtanyáknak? Hol és hogyan lehetne a különböző termelési típusú/profilú tanyai mintagazdaságokat létrehozni?
3. Az „egyéb”, az ún. nem hagyományos tanyai funkciók (a szuburbán jellegű, a csak lakó, az üdülő, a második otthon, az idegenforgalmi, stb.) hol, mekkora területen, s mennyire lesznek képesek hozzájárulni a tanyás kultúrtáj fennmaradásához, megőrzéséhez?
4. Megfiatalodhat-e valamelyest a külterületi népesség? Vannak-e vállalkozók, fiatal családok, akik oda kiköltöznének? Milyen kondíciók mellett lenne ez lehetséges?
5. Milyen alpinfrastruktúrát kellene az államnak és az önkormányzatoknak megépíteni (mezőgazdasági úthálózat, korszerű elektromos hálózat, egészséges vízellátás, a tanyavilágot teljesen „lefedő” tanyagondnoki hálózat, stb.)

¹⁰ A KSH nomenklatúráját alkalmazva, szükséglakásnak tekinthető az a lakás, ahol nincs a lakásban víz és a WC az udvaron van.

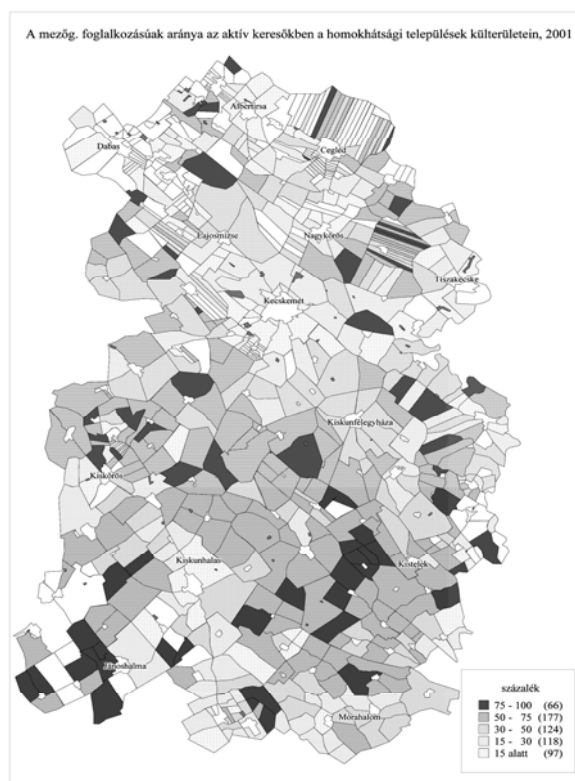
A következő ábrák némi térbeli eligazítást adnak a felvetett kérdésekre. (5., 6., 7., 8. ábra)

5. ábra: A külterületi népesség aránya Magyarországon 2001-ben

6. ábra: A külterületi lakások száma és a népesség aránya 2001-ben

7. ábra: A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az aktív keresők körében 2001-ben

8. ábra: 1990-2001 között épült lakások aránya a a Homokhátság külterületein

III. TANYÁS TÉRTÍPUSOK¹¹

Az eddigi, a tanyák működési szféráit áttekintő tematikus összefoglalókból is kitűnt, a **tanyai-külterületi változások rendkívül sokfélék** és nem ritkán – akár egymáshoz igen közeli külterületeken, településeken is – **egészen különbözőek, erőteljesen differenciáltak**.

A hagyományos alföldi – mezővárosi tanyarendszer **lényegében az 1950-es tanyaközség alakítások óta van kényszerpályán**, s mondhatni mára az, amit egykor még **klasszikus tanyarendszernek, vagy tanyavilágnak lehetett nevezni, lényegében megszűnt**.

A „maradék tanyák”, a különböző lakott szórványok, az átalakuló külterületi lakott helyek változásainak **együttes értékelésére** végeztünk el, **az érintett települések külterületi lakott helyei szerint, több mint 700 területi egységet tekintve – a 2001. évi Népszámlálás külterületi adatbázisára építve – egy hagyományos, sokváltozós faktoranalízist**.

Ennek két lényeges lépése van.

Először páronként korrelációs összefüggéseket tártunk fel a vizsgálatba vont mutatók között (a mutatókat lásd a 4. táblázatban), majd arra végeztünk számítást, hogy együttesen/egyszerre tekintve **az összes mutatóval mért változást**, milyen tényezők és milyen erősséggel hatnak a külterületi lakott helyek területi társadalmi-területi differenciálódására.

	Mutató megnevezése
1.	egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők száma
2.	eltartottak aránya
3.	elváltak száma
4.	1944-ben vagy előtte épült lakások aránya
5.	1990-2001 között épült lakások aránya
6.	fürdőszobával rendelkező lakások aránya
7.	házi vízvezetékkel rendelkező lakások aránya
8.	házi csatornával ellátott lakások aránya
9.	komfort nélküli, szükség és egyéb lakások aránya
10.	100 m ² illetve e feletti lakások aránya
11.	lakónépesség száma
12.	mezőgazdasági foglalkozásúak aránya
13.	munkanélküliek aránya
14.	nem lakott lakások aránya
15.	14 éves és az alatti korúak aránya
16.	60 éves és a feletti korúak aránya
17.	öregedési index
18.	özvegyek száma
19.	szolgáltatási foglalkozásúak aránya
20.	vízöblítéses wc-vel rendelkező lakások aránya

4. táblázat: A faktoranalízisbe vont mutatók köre

¹¹ Csátári Bálint, geográfus, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

A több mint 700 homokhátsági szórvány-településrész vizsgálata során nagy nehézséget okozott, hogy **a KSH évtizedek óta nem változtatta meg az adatgyűjtés külterületi határait**, s így több mint 30 külterületi lakott helyen már senki nem él, míg egy-egy kecskeméti volt zártkerti külterületen már többen – sőt több ezren – laknak, többen mint számos, jogilag már régen önálló községben.

Ha az egyes mutatókat külön-külön is vizsgálat alá vonjuk, akkor jól látható, hogy eléggé éles különbségek mutatkoznak három fő területi csoport között: a **Lajosmizse – Kecskemét – Kiskunfélegyháza –Szeged „tengely”, mint meghatározó forgalmi folyosó, elsősorban városias szuburbán tanyás térségei és többi tanyás terület között.**

Egy-egy kisebb **fejlődő tanyás „szigetet” találunk** ugyan Soltvadkert, Kecel, Kiskőrös vagy Mórahalom és Tompa környékén, de ezek nem alkotnak semmiképpen olyan összefüggő szórványterületet, mint az előbbiek.

Végül a Homokhátság belső periferiáinak tekinthető részekén a legkorszerűtlenebb a tanyavilág, s a felszámolódása is itt volt a leggyorsabb az elmúlt évtizedben.

Vegyük sorra a főbb, a 2001 évi Népszámlálás alapján vizsgálható fenti mutatókat:

1. A felsőfokú végzettséggel rendelkező külterületen élők száma összesen **1648 fő**, rendkívül alacsony. A teljes népesség alig 1,6 %-a, ami töredéke még a belterületi falusi átlagnak is. Azaz effektíve a tanyákon nem, vagy alig lehet arra számítani, hogy az ott élő diplomások komoly felzárkóztató-kisugárzó segítséggel lehetnek környezetükre, azok társadalmi problémáinak megoldásában. Az összes homokhátsági külterületen élő diplomás 1/3-a egyébként egyetlen város, Kecskemét külterületén él.

A korrelációs számítások alapján egyébként igen elkeserítő az az adat, miszerint a mind munkanélküliséggel, mind az elváltak arányával is magas a korrelációja, vagyis, inkább e mutatónál leginkább a városból „kimenekült”, lecsúszó értelmiségi rétegekről lehet szó.

2. Nagyon magas, 50%-a feletti eltartotti arány csak 24 külterületi egységben fordul elő, s összesen 373 térségben az arány relatíve kedvezőnek tekinthető, azaz 29 % alatti. Itt él a összes tanyai lakos csaknem fele. Ez azt is jelenti, hogy **az utóbbi évtizedben mérséklődött valamit a szórványok előregedése.**

3. Az elvált tanyán élők adatai e jelenséget, mint társadalmi problémát a „városi” tanyai demográfiai jellegzetességek közé utalják. A nagyon kedvezőtlen, 50 fő feletti számot mindössze 30 külterületi lakott helyen találtuk, s ezek a Szeged közeli Balástya és Domaszék kivételével mind városok külterületei. Összesen a külterületi népesség 25%-a él olyan helyen ahol ez az adat kedvezőtlen.

4. A tradicionális tanya-építés adatait tekintve, **az 1990 előtt épült tanyai lakások aránya 150 külterületei lakott helyen magasabb, mint 80 %!**. Itt csak közel 10 000 fő él, s itt tapasztalható a leggyorsabb tanyafelszámolódás is, főleg a perifériákon.

Nehezen eldönthető, hogy a jelentős részt kitevő 56 – 80 % közötti régen épült lakásaránnyal rendelkező külterületi részeknek mi lesz a sorsa. **Ha nem kapnak új funkciót, akkor valószínű, hogy felszámolódásuk továbbra is jellemző maradhat**, azzal együtt, hogy csak a jelenlegi népesség fele él olyan külterületen, ahol a lakásállomány korszerűsödése valamelyest tetten érhető.

5. Közülük igen kedvezőnek azok tekinthetők, ahol a teljes külterületi lakásállomány **több, mint 20 %-a 1990 után épült**. Ilyenek a Budapesti agglomeráció peremén, Kecskemét, Ballószög és más – szigetszerűen elhelyezkedve – egy két kisebb tanyás falu külterületén lelhetők fel. Ezekben az erőteljesen „újra-szórványosodó” külterületi térségekben **csak 4700-a élnek, az összes homokháti külterületi népesség alig 10%-a**.

6. **A külterületi lakások korszerűsödése is meglehetősen koncentrált térbeli jelenség**. A 700 között mindössze 60 olyan külterületi lakott hely van – csaknem 9000 lakossal – ahol a lakások fürdőszobával való ellátottsága 80 % feletti. Ez csaknem azonos területi szórást mutat a külterületi lakásépítés dinamikájával, s az első pontban említett **fejlődő városi tengellyel**.

7. Ezeknél lényegesen kisebb arányú a vízvezetékkel rendelkező szórvány-lakások aránya. 35 külterületi lakott helyen összesen 3000 fő él e téren jobb életkörülmények között.

8. **A 100 m²-nél nagyobb lakások kifejezetten a szuburbán tanyai terekben jellemzőek, akár Kecskemét, akár Szeged, akár Mórahalom egy-egy tanyás térségében**.

9. Ha a külterületi népesség foglalkozási szerkezetét vizsgáljuk, már korántsem csak az agráriumra utaló jelenségeket tapasztalhatjuk, lelhetjük fel, mint egy két évtizeddel ezelőtt. Népesség több mint fele ma már nem olyan külterületi térségben él, ahol az agrár-foglalkoztatottak dominanciája nagyobb, mint 35%.

Ez esetenként még a belterületre jellemző adatoktól is eltér, az ipar és a szolgáltató szektor foglalkoztatása irányban.

10. **A külterületi munkanélküliség szintén városi jelenség**. Több, mint 36000 fő él olyan külterületen, ahol ez a ráta igen kedvezőtlen. Vagyis a külterületen jelentős munkaerő tartalékok vannak, amit ki lehetne használni pl. egy tudatosabb közmunka program esetén.

11. **A külterületi-tanyai népesség előregedése erősen kötődik a megye és térséghatár-menti peremekhez**, s kifejezetten a volt mezővárosok külső tanya zónájában

elhelyezkedő külterületi lakott helyekre jellemező. Az igen kedvezőtlen kategóriában 10000 fő él.

Az alapmutatók e nagyon rövid áttekintése után vizsgáljuk meg a faktoranalízis eredményeként keletkezett – összevont tartalmú – faktorokat. A főbb faktor-összefüggések az egykori tanyavilág meglehetősen diffúz, ekkora léptékben szinte tipizálhatatlan változásaira mutatnak rá. Ehhez persze azt is hozzá kell tenni, hogy a KSH népszámlálás ezen adatai kevésnek mutatkoznak egy komplex igényű tipológiához, más adatokkal pedig még nem sikerült megfelelő lefedettséggel előkészíteni azokat.

A négy faktor az összes – a fenti 20 mutatóval mérhető – **változás mintegy 2/3-át magyarázza**, ami az efféle társadalomtudományi alapú faktorvizsgálatoknál jónak mondható.

Az általánosítható összefüggések közül talán az a legfontosabb, hogy a vizsgált külterületi lakott helyek többsége ma már ugyanúgy „viselkedik”, mintha falu lenne.

Ha szorosan a városhoz kötődőek e külterületek, akkor erőteljesen megváltozik, átalakul a funkciójuk, társadalmuk, vagy a perifériára szorulnak, előregednek, s lassan, de fokozatosan elnéptelenednek. Vannak még mondhatni „köztes”, a fenti két fő irány között „lebegő” tanyás térségek is.

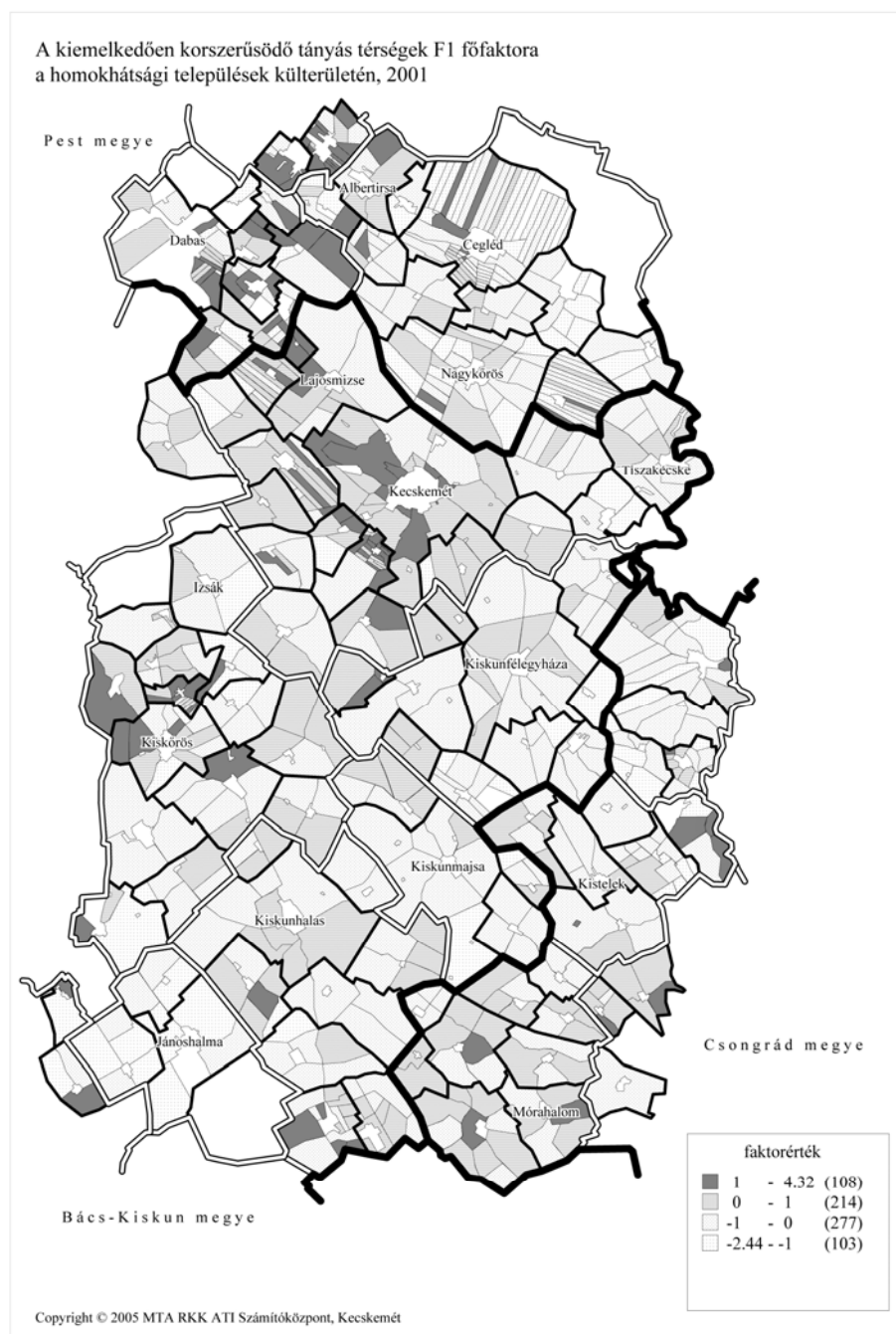
Ha mutatóknak a mai változásokban játszott „differenciáló erejéből” indulunk ki, akkor a progresszív, a korszerű külterületi lakások mutatói kerültek a legerősebb, a főfaktorba. (5. táblázat)

F1 főfaktor értéke	-1 alatt	-1 - -0	0 - 1	1 és felette
Településrész száma	103	277	214	108
Homokháti települések %-a	14.67	39.46	30.48	15.38
Lakónépesség	4849	40672	41453	13045
Lakónépesség Homokhátság %-ában	4.85	40.66	41.45	13.04
Öregedési index	1.19	1.21	1.03	1.00
Öregedési index Homokhátság %-ában	107.83	109.36	93.43	90.34
Foglalkoztatottak aránya	26.19	29.22	31.44	34.85
Foglalkoztatottak aránya Homokhátság %-ában	85.23	95.10	102.32	113.40
Mezőgazdasági foglalkozásúak aránya	39.53	43.86	32.09	16.74
Mezőgazdasági foglalkozásúak aránya Homokhátság %-ában	113.99	126.48	92.53	48.28
Tercier foglalkozásúak aránya	35.28	29.43	36.87	45.34
Tercier foglalkozásúak aránya Homokhátság %-ában	100.27	83.65	104.81	128.87
1990-2001 között épült lakások aránya	1.81	3.55	8.11	10.49
1990-2001 között épült lakások aránya Homokhátság %-ában	30.45	59.71	136.35	176.35
Komfort nélküli, szükség és egyéb lakások aránya	92.18	70.87	53.91	35.91
Komfort nélküli, szükség és egyéb lakások aránya Homokhátság %-ában	148.98	114.55	87.14	58.04
Fürdőszobával rendelkező lakások aránya	19.98	39.01	58.83	78.47
Fürdőszobával rendelkező lakások aránya Homokhátság %-ában	40.18	78.45	118.30	157.79

5. táblázat: Az F1 főfaktor jellemző mutatói a Homokhátság területén

A magas arányú és színvonalas új külterületi lakásépítés, az erőteljes foglalkozási átrétegződés, a mérsékelt előregedés jelzi, hogy körülbelül **100 külterületi lakott hely már elsősorban lakóhely.**

Ez a fő típus a budapesti agglomeráció településeinek külterületi lakott helyeitől Mórahalom egyik e típusba tartozó körzetéig mindenütt előfordul (9. ábra).

9. ábra: A kiemelkedően korszerűsödő tanyás térségek az F1 főfaktor alapján

A kedvező faktorértékű településrészek listáját az alábbi 6. táblázat tartalmazza.

Megyenév	Településnév	KSH-kód	Településrész-név	T.rész-kód	F1 faktorért.
Csongrád	Baks	2910	Árnyas	6	4.318
Csongrád	Baks	2910	Csontos dűlő	3	3.542
Bács-Kiskun	Császártöltés	1047	Állami gazdasági tanyák	7	3.305
Bács-Kiskun	Érsekhalma	3358	Szőlőtelep	4	3.255
Csongrád	Baks	2910	Gátórház	8	3.245
Pest	Nyáregyháza	2303	Pótharasztpuszt	9	3.089
Pest	Dabas	924	Szabadság út	25	2.960
Bács-Kiskun	Tompa	2848	Alsóerdő	2	2.843
Pest	Pusztavacs	2308	Csetharasztmajor	2	2.823
Pest	Örkény	528	Pettyán	9	2.765
Pest	Pilis	982	Békáskaiszölő	5	2.741
Pest	Pilis	982	Buckatanyák	4	2.654
Bács-Kiskun	Rém	2631	Szentpál	3	2.543
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Kecskeméti út	21	2.518
Csongrád	Balástya	2367	Móra Ferenc Tsz	6	2.446
Bács-Kiskun	Tabdi	2543	Szlovákdűlő	10	2.305
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Szélesköz	19	2.158
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Temető sor	20	2.118
Bács-Kiskun	Akaszó	2194	Kígyóshíd	3	2.116
Pest	Cegléd	1134	Cifrakertdűlő	123	2.087
Pest	Nyáregyháza	2303	Kossuthtelep	7	2.013
Pest	Pusztavacs	2308	Dánszentmiklósi út	6	2.002
Pest	Pilis	982	Krekácsdűlő	14	1.997
Pest	Cegléd	1134	Lestánszkdűlő	95	1.968
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Lővidűlő	14	1.948
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Matkó	16	1.947
Bács-Kiskun	Kunfehértó	2902	IV. körzet	6	1.931
Bács-Kiskun	Felsőlajos	3359	Mizse	2	1.895
Bács-Kiskun	Tabdi	2543	Dinnyésdűlő	3	1.883
Pest	Cegléd	1134	Röviddűlő	105	1.877
Pest	Pilis	982	Homokiszölő I. dűlő	10	1.829
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Parasztfőiskola	35	1.822
Bács-Kiskun	Ladánybene	578	Országúti dűlő	9	1.786
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Magyar sor	15	1.785
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Fehértói dűlő	6	1.778
Pest	Dabas	924	Szélmalom út	26	1.767
Pest	Pilis	982	Homokiszölő II. dűlő	11	1.744
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Határúti dűlő	8	1.734
Pest	Tatárszentgyörgy	2738	Vitéz sor	7	1.685
Pest	Dabas	924	Örkényi út	34	1.684
Pest	Pilis	982	Erdő	21	1.673
Pest	Dabas	924	Légrádi út	21	1.671
Pest	Újlengyel	1968	Kőrösi út	4	1.634
Pest	Mikebuda	2446	Mikebudai út	7	1.631
Bács-Kiskun	Felsőlajos	3359	Közös	3	1.606
Bács-Kiskun	Ágasegyháza	1768	Kossuth út külterülete	6	1.605
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Gazdasági dűlő	7	1.572
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Felsőszéktő	18	1.569

Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Külsőnyír	22	1.539
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Törökfái	30	1.490
Csongrád	Ruzsa	396	Jakushegy	3	1.468
Csongrád	Zsombó	1776	Mártákdűlő	6	1.462
Pest	Pilis	982	Országúti tanyák	15	1.442
Pest	Cegléd	1134	Mártadűlő	98	1.434
Csongrád	Csongrád	511	Bökény	4	1.425
Bács-Kiskun	Bugacpusztaháza	3363	Nagybugac I.	4	1.410
Bács-Kiskun	Ballószög	1340	III. körzet	4	1.395
Bács-Kiskun	Kiskőrös	934	Ökördi	14	1.393
Bács-Kiskun	Tabdi	2543	Felsődűlő	5	1.391
Pest	Táborfalva	833	Tarcsay út	11	1.388
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Belsőnyír	14	1.386
Bács-Kiskun	Soltvadkert	1998	Büdöstódűlő	5	1.382
Pest	Pusztavacs	2308	Rákóczi telep	3	1.357
Pest	Pilis	982	Homokiszőlő III. dűlő	12	1.338
Bács-Kiskun	Kiskőrös	934	Agárhalom	3	1.338
Bács-Kiskun	Páhi	1867	I. körzet	3	1.322
Pest	Táborfalva	833	Újosztás	12	1.321
Bács-Kiskun	Tabdi	2543	Buckadűlő	2	1.321
Bács-Kiskun	Lajosmizse	1767	Közös	7	1.320
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Iskola sor	10	1.308
Pest	Örkény	528	Pincegazdaság	10	1.305
Pest	Dabas	924	Tatárszentgyörgyi út	30	1.300
Pest	Dánszentmiklós	3181	Fülemajor	3	1.278
Bács-Kiskun	Tompa	2848	Alsósáskalapos	3	1.273
Pest	Táborfalva	833	Kecskeméti út	6	1.258
Bács-Kiskun	Tompa	2848	Örkföld	13	1.254
Pest	Pilis	982	Bicskei tanya	3	1.215
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Máriahegy	26	1.214
Csongrád	Csanytelek	2229	Zsigerhát	14	1.214
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Korhánkői dűlő	12	1.205
Pest	Hernád	984	Tsz.-dűlő	4	1.198
Pest	Pilis	982	Haleszi szőlők	9	1.192
Pest	Cegléd	1134	Öregszőlő	121	1.192
Csongrád	Mórahalom	434	V. körzet	5	1.187
Pest	Pilis	982	Baltáserdő	2	1.168
Bács-Kiskun	Tompa	2848	Arany János utca	4	1.165
Csongrád	Ásotthalom	1033	I. körzet	2	1.165
Bács-Kiskun	Kerekegyháza	2253	Csernus dűlő	3	1.160
Bács-Kiskun	Ballószög	1340	IV. körzet	5	1.159
Bács-Kiskun	Tabdi	2543	Nagy Mihály-dűlő	7	1.158
Bács-Kiskun	Kerekegyháza	2253	Faludűlő	4	1.146
Pest	Nagykőrös	1971	Homolytájadűlő	12	1.139
Pest	Kocsér	3277	I. dűlő	2	1.117
Pest	Kocsér	3277	VI. dűlő	8	1.109
Pest	Albertirsa	3165	IV. külterület	9	1.106
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Kőrösi hegy	23	1.105
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Szolnoki hegy	28	1.104
Bács-Kiskun	Jakabszállás	1792	IV. körzet	5	1.090
Bács-Kiskun	Bugacpusztaháza	3363	Felsőmonostor I.	2	1.074
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Alsószéktói tanyák	12	1.058

Pest	Hernád	984	Felsőhernád	2	1.054
Csongrád	Szatymaz	1200	I. körzet	2	1.045
Pest	Pilis	982	Botond	20	1.032
Pest	Pilis	982	Zsolt	22	1.028
Bács-Kiskun	Kerekegyháza	2253	Kaszatanyadülő	7	1.018
Bács-Kiskun	Kiskőrös	934	Felsőkommaszáció	9	1.009
Pest	Örkény	528	Községi települések	8	1.006
Bács-Kiskun	Helvécia	409	Kiskőrösi út	11	1.000

6. táblázat: Az F1 faktor magas pontértékű (korszerűsödő) településrészei

A második fő csoportot a nagy népességű és igen „zavaros” településképet, átalakulást mutató, volt tanyás térségek képezik. Mintegy 33 000 fő él ezek területén, s a nagy népesség és lakásszámuk miatt területeiken szinte minden típusú külterületi probléma előfordul. Általában magas a munkanélküliségük, számottevő az elöregedésük, ugyanakkor erős az építkezési kedv, fontos és számottevő a mezőgazdaság.

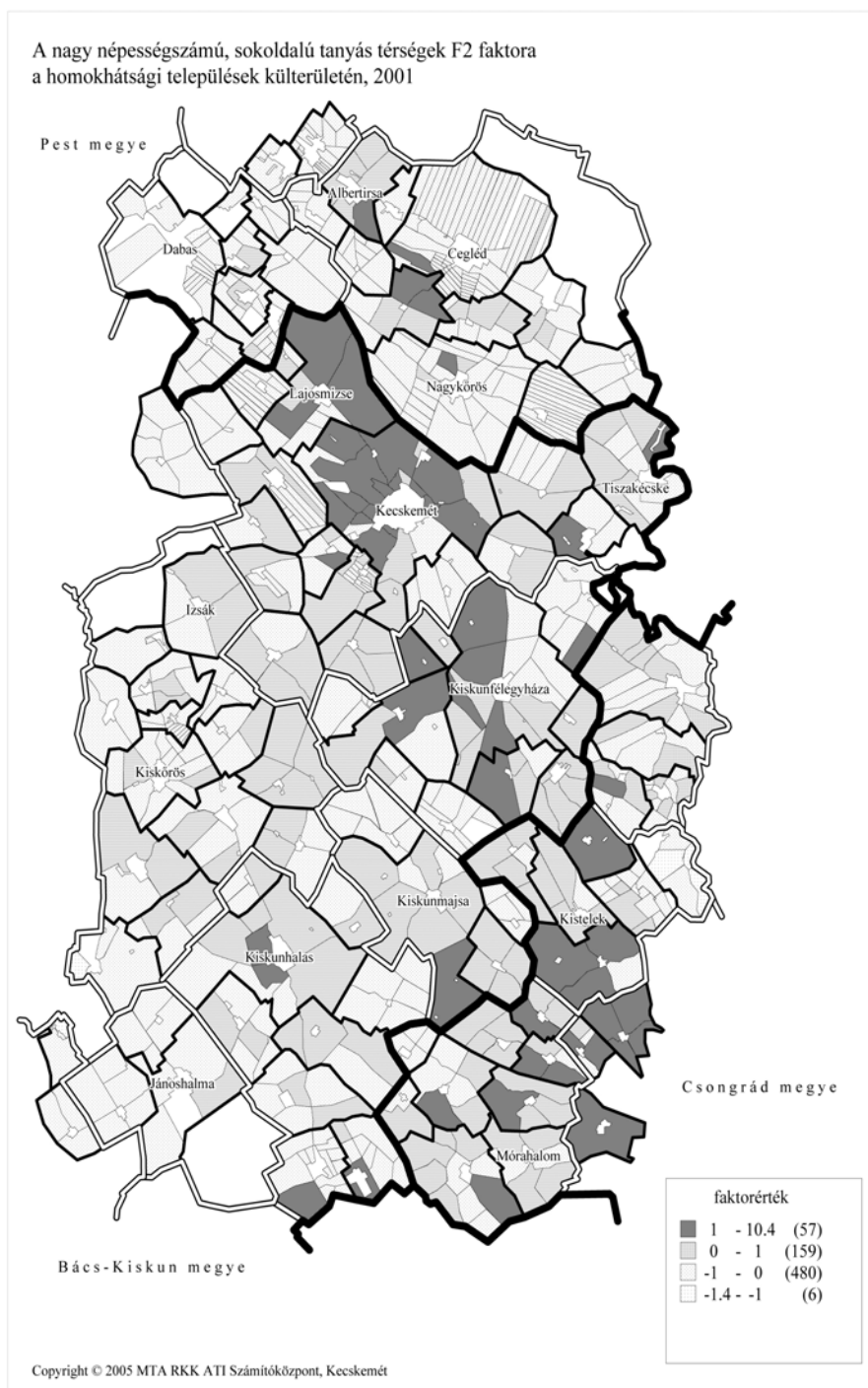
Ebből is következik, hogy ezek **esetében egyedi módon**, minden tekintetben az adott település külterületi adottságaiból, lehetőségeiből kiindulva lehetne fejleszteni azokat. A többségében szuburbán jellegű tanyás térségek listáját az alábbi 7. táblázat tartalmazza.

Megye-név	Település-név	KSH-kód	Településrész-név	T.rész-kód	F2 faktorért.
Csongrád	Domaszék	1338	Domaszéki külterület	2	10.349
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Úrihegy	33	6.493
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Ballószög	13	5.520
Bács-Kiskun	Lajosmizse	1767	Bene	4	4.904
Bács-Kiskun	Kiskunhalas	3243	Alsóöregszőlők	4	4.832
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Máriahegy	26	4.783
Bács-Kiskun	Kiskunfélegyháza	2029	XI. körzet	21	4.689
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Szarkási külterület	27	4.293
Csongrád	Balástya	2367	Balástyai tanyák	2	4.025
Csongrád	Balástya	2367	Gajgonya	4	3.715
Csongrád	Szatymaz	1200	IV. körzet	5	3.689
Pest	Csemő	518	II. körzet	3	3.640
Pest	Csemő	518	I. körzet	2	3.604
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Kisfái külterület	21	3.545
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Belsőnyír	14	3.382
Bács-Kiskun	Kecskemét	2668	Alsószéktői tanyák	12	3.244

7. táblázat: Szuburbán jellegű tanyás térségek a Homokhátság területén

A következő térképen jól követhető, hogy a nagy népességű, sok problémával bíró külterületek teljesen egybeesnek azzal a forgalmi folyosóval, amelyek a „progresszív” faktort is jellemzik, csak sokkal „szélesebb és nagyobb” kiterjedésben. (10 ábra)

Esetükben a modern szórványformák teljesen új szabályozását kellene bevezetni, ahol a környezeti kritériumok pontosítása mellett elsősorban annak terhelését kellene minimalizálni.

10. ábra: A nagy népességszámú, sokoldalú tanyás térségek az F2 főfaktor alapján

A leginkább hagyományos tanyákkal rendelkező település-részek csak a negyedik(!) faktorba kerültek.

Ez azt jelenti, hogy tanyás térségek e mutatókkal illetve faktorokkal mérhető differenciálódása egyre inkább a városok, a szuburbanizálódó tanyás falvak és a hagyományos kismezővárosok és a községek külterületei **között** következik be. A térségek egészen más fejlődési pályát kezdenek befutni.

Az is érdekes, hogy **az F4 tanyás agrárfaktor** (8.táblázat) többi külterületi mutatója nem is olyan rossz, mint amire elsőre következtethetnénk, azaz vannak szép számban olyan külterületek – alig több mint 100-an –, ahol a hagyományos és a megújuló mezőgazdaság jelentheti a térség jövőbeli progresszióját.

Körülbelül 15 000 fő él ilyen típusú külterületen, ahová a mezőgazdaságot korszerűsítő programokat kellene koncentrálni.

F4 faktor	-1 alatt	-1 - -0	0 - 1	1 és felette
Településrész-szám	118	209	266	109
Homokháti települések %-a	16.81	29.77	37.89	15.53
Lakónépesség	13262	36440	36505	13812
Lakónépesség Homokhátság %-ában	13.26	36.43	36.50	13.81
Öregedési index	0.88	0.96	1.24	1.38
Öregedési index Homokhátság %-ában	79.87	87.35	112.64	124.76
Foglalkoztatottak aránya	31.84	28.87	29.86	36.86
Foglalkoztatottak aránya Homokhátság %-ában	103.62	93.94	97.18	119.94
Mezőgazdasági foglalkozásuk aránya	5.07	18.04	45.56	70.30
Mezőgazdasági foglalkozásuk aránya Homokhátság %-ában	14.61	52.03	131.39	202.74
Tercier foglalkozásuk aránya	62.68	43.12	26.34	14.89
Tercier foglalkozásuk aránya Homokhátság %-ában	178.17	122.56	74.88	42.32
1990-2001 között épült lakások aránya	13.20	7.23	4.03	3.50
1990-2001 között épült lakások aránya Homokhátság %-ában	221.90	121.59	67.85	58.81
Komfort nélküli, szükség és egyéb lakások aránya	54.97	57.62	65.18	66.74
Komfort nélküli, szükség és egyéb lakások aránya Homokhátság %-ában	88.84	93.13	105.35	107.88
Fürdőszobával rendelkező lakások aránya	66.30	55.24	44.15	41.86
Fürdőszobával rendelkező lakások aránya Homokhátság %-ában	133.32	111.08	88.78	84.17

8. táblázat: Az F4 (agrárfaktor) jellemző értékei a Homokhátság területén

A hagyományos tanyás faktor települései az egykori mezővárosok közötti falusias térben fordulnak jellemzően, s a térbeli kiterjedésük növelése, népességük megtartása nagyon fontos elem kell, hogy legyen az agrár-táj rehabilitációját támogató programoknak.

Jól látható, hogy az f4 faktor külterületi lakott helyek szerinti települési listája élén a legtradicionálisabb tanyás-kertkultúrával rendelkező községek állnak. (9. táblázat)

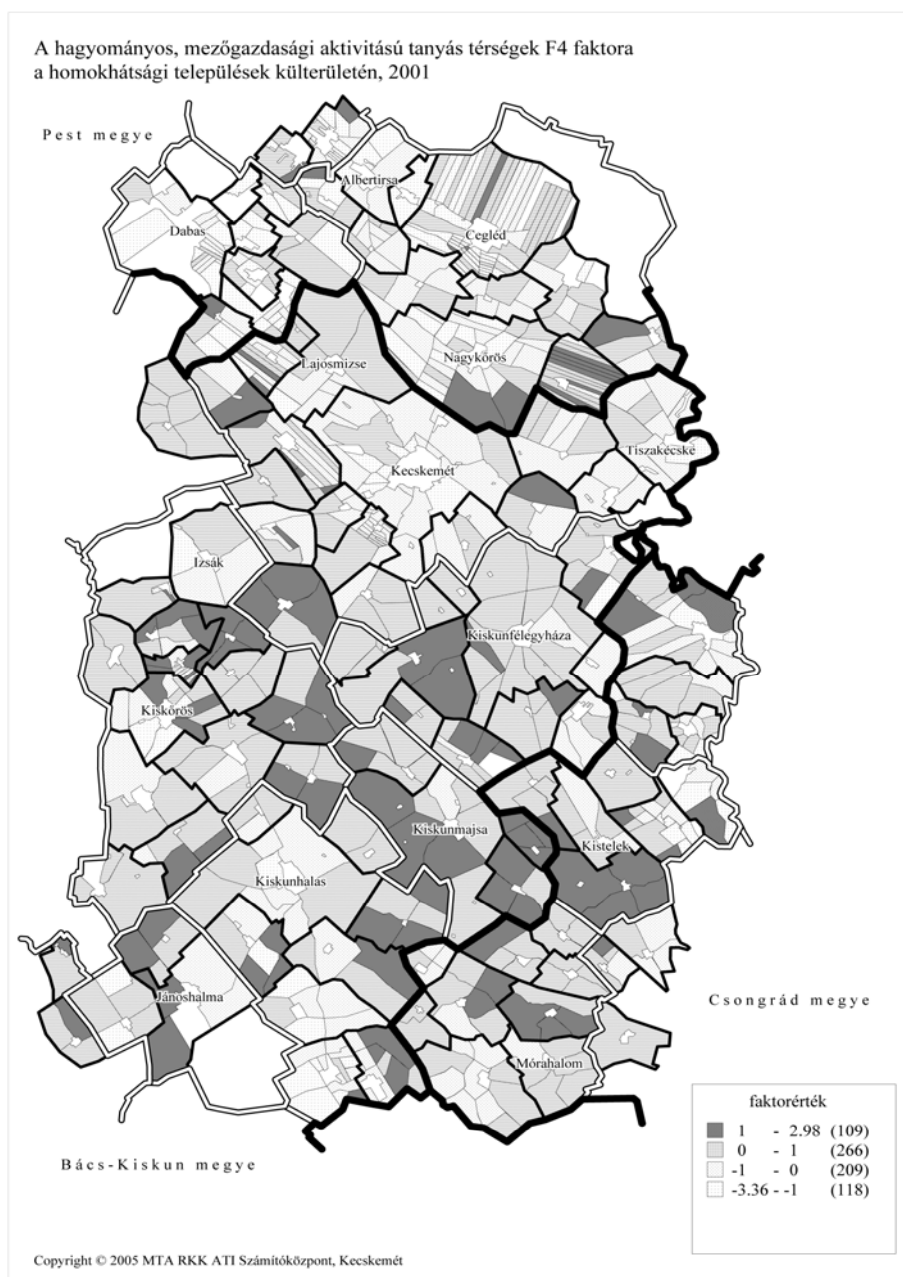
Megye-név	Település-név	KSH-kód	Településrész-név	T.rész-kód	F4 faktorért.
Pest	Nyáregyháza	2303	Pótharasztpuszt	9	2.975
Bács-Kiskun	Csengőd	1234	Kaszálódűlő	4	2.459
Bács-Kiskun	Kelebia	2757	Szkenderjárás	7	2.406
Bács-Kiskun	Kerekegyháza	2253	Kiss Mihály dűlő	8	2.353
Bács-Kiskun	Kiskőrös	934	Szücsidűlő	13	2.277
Bács-Kiskun	Ladánybene	578	Baracsi I. dűlő	2	2.191
Pest	Cegléd	1134	Kőkútlapos	91	2.179
Pest	Pilis	982	Buckatanyák	4	2.169
Bács-Kiskun	Jászsztlász	837	Felsősztgyörgy	4	2.093
Csongrád	Balástya	2367	Fehértó	3	2.091
Bács-Kiskun	Jánoshalma	946	Hergyevica	3	2.055
Bács-Kiskun	Érsekhalma	3358	Szölőtelep	4	2.032
Pest	Dánsztmíklós	3181	Wekerlemajor	10	2.015
Bács-Kiskun	Kunfehértó	2902	VI. körzet	8	1.985
Bács-Kiskun	Kunfehértó	2902	V. körzet	7	1.886
Bács-Kiskun	Kömpöc	1380	Csücskódűlő	2	1.872
Bács-Kiskun	Tabdi	2543	Erdőalja	4	1.831
Bács-Kiskun	Tompa	2848	Alsóerdő	2	1.816
Pest	Kocsér	3277	II. dűlő	3	1.760
Bács-Kiskun	Bócsa	830	II. körzet	4	1.740
Bács-Kiskun	Kömpöc	1380	Sarokdűlő	4	1.715
Csongrád	Zákányszék	554	III. körzet	4	1.661
Bács-Kiskun	Bócsa	830	IV. körzet	6	1.657
Csongrád	Balástya	2367	Gajgonya	4	1.574
Bács-Kiskun	Bugac	3282	Alsómonostori tanyák	3	1.566
Csongrád	Baks	2910	Levelény	4	1.529
Csongrád	Csongrád	511	Győjai tanyák	8	1.527
Bács-Kiskun	Imrehegy	809	Debeák	2	1.518
Pest	Cegléd	1134	Rövidűlő	105	1.516
Pest	Kocsér	3277	XIII. dűlő	14	1.513
Bács-Kiskun	Csolyospálos	1202	Felsőcsolyos	4	1.511
Bács-Kiskun	Kerekegyháza	2253	Búhegy	2	1.496
Bács-Kiskun	Kéleshalom	1816	I. körzet	2	1.480
Bács-Kiskun	Zsana	1515	II. körzet	3	1.477
Csongrád	Csongrád	511	Mámairét	13	1.466
Bács-Kiskun	Kömpöc	1380	Felsőkömpöc	3	1.461
Csongrád	Ópusztaszer	1279	Erzsébettelep	4	1.447
Bács-Kiskun	Zsana	1515	IV. körzet	5	1.437
Bács-Kiskun	Páhi	1867	I. körzet	3	1.436
Pest	Cegléd	1134	Zsengellérdűlő	118	1.426
Bács-Kiskun	Csolyospálos	1202	Felsőpálos	5	1.424
Csongrád	Üllés	2141	Petőfidűlő	3	1.421
Bács-Kiskun	Rém	2631	Koplaló	2	1.420
Csongrád	Tömörkény	2590	Újmajor	9	1.413
Csongrád	Ruzsa	396	Ruki II.	5	1.407
Pest	Jászkarajenő	1100	Felsőkara	5	1.404
Csongrád	Tömörkény	2590	Bogárzó	2	1.402
Pest	Nagykőrös	1971	Hangácsdűlő	11	1.398
Bács-Kiskun	Jászsztlász	837	Ilonaszállás	6	1.360
Bács-Kiskun	Tabdi	2543	Dinnyésdűlő	3	1.354
Bács-Kiskun	Jászsztlász	837	Kalmárföld	8	1.338

Csongrád	Balástya	2367	Őszeszek	5	1.332
Pest	Cegléd	1134	Hoduladülő	82	1.311
Bács-Kiskun	Tabdi	2543	Buckadülő	2	1.311
Bács-Kiskun	Orgovány	1693	Nyakvágó	4	1.284
Bács-Kiskun	Kunfehértó	2902	III. körzet	5	1.283
Bács-Kiskun	Csengőd	1234	Tibold	7	1.282
Bács-Kiskun	Kiskőrös	934	Középcebe	10	1.278
Bács-Kiskun	Jánoshalma	946	Kecskés	4	1.278
Bács-Kiskun	Kömpöc	1380	Siványdülő	5	1.267
Csongrád	Zákányszék	554	I. körzet	2	1.255
Pest	Tatárszentgyörgy	2738	Esőpuszta	2	1.243
Bács-Kiskun	Kiskunmajsa	2439	Bodogláritanyák	7	1.242
Bács-Kiskun	Tabdi	2543	Szücsidülő	11	1.233
Pest	Kocsér	3277	VI. dűlő	8	1.228
Bács-Kiskun	Csengőd	1234	Kullér	6	1.226
Csongrád	Csengele	3228	Alsócsengele	2	1.221
Bács-Kiskun	Nyárlőrinc	2305	III. körzet	4	1.211
Bács-Kiskun	Páhi	1867	II. körzet	4	1.210
Bács-Kiskun	Tiszaalpár	2454	Borsihalom	4	1.192
Csongrád	Zsombó	1776	Ménészjárás dűlő	5	1.171
Bács-Kiskun	Ágasegyháza	1768	Bajcsy-Zsilinszky út külterület	5	1.161
Bács-Kiskun	Páhi	1867	IV. körzet	6	1.152
Csongrád	Zákányszék	554	IV. körzet	5	1.151
Bács-Kiskun	Soltszentimre	1821	Szent Imre utca vége	4	1.142
Bács-Kiskun	Imrehegy	809	Felsőkistelek	3	1.138
Bács-Kiskun	Csolyospálos	1202	Alsópályos	3	1.138
Pest	Kocsér	3277	XII. dűlő	13	1.131
Bács-Kiskun	Zsana	1515	V. körzet	6	1.129
Bács-Kiskun	Móricgát	3409	Bezsenyidülő	4	1.125
Csongrád	Balástya	2367	Balástyai tanyák	2	1.125
Csongrád	Ruzsa	396	Jakushegy	3	1.122
Pest	Kocsér	3277	X. dűlő	11	1.116
Csongrád	Csongrád	511	Nagyret	14	1.116
Bács-Kiskun	Orgovány	1693	Felsőjárás	3	1.113
Bács-Kiskun	Szank	1179	Vonadülő	6	1.110
Csongrád	Ópusztaszer	1279	Pitricsom	10	1.097
Pest	Kocsér	3277	XI. dűlő	12	1.084
Bács-Kiskun	Bugac	3282	Felsőmonostor	4	1.083
Bács-Kiskun	Tázlár	2499	I. körzet	3	1.079
Bács-Kiskun	Balotaszállás	2593	Balota (III. körzet)	3	1.077
Bács-Kiskun	Petőfiszállás	1543	Csanyi úti rész	2	1.072
Bács-Kiskun	Kunbaracs	772	Kákás	4	1.059
Bács-Kiskun	Kelebia	2757	Négyesjárás	6	1.047
Bács-Kiskun	Kiskőrös	934	Feketehalom	7	1.044
Bács-Kiskun	Bócsa	830	I. körzet	3	1.041
Bács-Kiskun	Tázlár	2499	IV. körzet	6	1.039
Bács-Kiskun	Páhi	1867	III. körzet	5	1.037
Pest	Nagykőrös	1971	Feketedülő	9	1.034
Bács-Kiskun	Kiskunmajsa	2439	Tajóitanyák	12	1.031
Bács-Kiskun	Kerekegyháza	2253	Kukulyszidülő	9	1.023
Bács-Kiskun	Ladánybene	578	Templomdülő	12	1.022
Bács-Kiskun	Kiskunmajsa	2439	Ágasegyházadülő	14	1.021

Bács-Kiskun	Kerekegyháza	2253	Csernus dűlő	3	1.019
Bács-Kiskun	Kéleshalom	1816	II. körzet	3	1.011
Bács-Kiskun	Orgovány	1693	Alsójárás	2	1.009
Bács-Kiskun	Kelebia	2757	Bácsborista	3	1.003
Bács-Kiskun	Kiskunfélegyháza	2029	XI. körzet	21	1.002
Bács-Kiskun	Tabdi	2543	Rácz János-dűlő	8	1.001

9. táblázat: Hagyományosan tanyás jellegű térségek a Homokhátság területén

A hagyományos mezőgazdasági aktivitású tanyás térségek elhelyezkedését az alábbi, 11. ábra szemlélteti.

11. ábra: A hagyományos, mezőgazdasági aktivitású tanyás térségek az F4 faktor alapján

A homoki tanyás agri-kultúra ezen „törzsterületei” igen nagy odafigyelést igényelnének a megújuláshoz, mind a gazdálkodási szerkezet megváltoztatása terén, mind a mezőgazdasági szervezeti-értékesítési lehetőségek átalakítása terén, mind az infrastruktúra lapjainak lerakását illetően.

Összegzés

A vizsgálat egyértelműen igazolta, hogy a Homokhátság jövőbeli fejlődésének, felzárkózásának valóban kulcsfontosságú tájeleme a tanya.

A hagyományos, vagy klasszikus tanyarendszer úgy tűnik a 21. század küszöbére megszűnt. Éles differenciálódás zajlik a külterületen.

Az egyik fő külterületi „átalakulási” irányt az erőteljesen szuburbanizálódó, meglehetősen „szabadjára engedett” városkörnyéki lakótanyák jelentik, amelyeknek a társadalma is erősen differenciált. Együtt, vagy egymástól „tisztos” távolságra élnek a gazdagságukat a tanyán elrejtő milliommások és a városból kiszorul szegények.

A másik fő irányt a sajnálatosan pusztuló, elnéptelenedő, periférikus tanyás térségek alkotják, amelyek nem esnek teljesen egybe a mezőgazdaságilag erősebb tanyás vidékekkel. Azaz, az utóbbiaknál esetenként, ahol például a tanyás gazdálkodási hagyományok tovább élnek, a helyzet sokkal stabilabb.

A vizsgálatok arra mutatnak, hogy a második otthon és az üdülőtanyák nem játszanak (statisztikailag igazolhatóan) kiemelkedő szerepet a tanyavilág átalakulásban.

Lehetséges teendők:

- Felül kellene vizsgálni (általánosan, a közigazgatási jog tekintetében legalábbis) a tanyafogalmat. Ennek jelentősége lenne mind a tanyás települések normatív finanszírozásában, mind a helyi építési szabályozásban, mind a tanyás mezőgazdaság megújításában.
- Általános programot kellene indítani az arra alkalmas és különböző típusú tanyás térségek infrastrukturális felzárkóztatására. Ennek három fő eleme kellene, hogy legyen
  - A villamosítás befejezése, illetve egyes sűrűs lakott térségekben a korszerűsítése
  - Az egészséges ivóvízellátás biztosítása, összehangoltan a Homokhátság vízgazdálkodási kerettervével is.

- o A mezőgazdasági illetve településközi úthálózat tudatos fejlesztése, az összekötöttség lényeges növelésével.
- A „modern” és „rendezetlen” szórványok további terjedését korlátozni kellene.
- Különösen fontos, s jól testre-térre szabott tanya-megújítási programot és kiemelt támogatás igényelnének
  - o Nemzeti parki területek és pufferzónáik,
  - o A NATURA 2000 területei,
  - o Az agrárkörnyezet-védelmi programokba eminens módon „beférő” tanyák,
  - o a bio- vagy öko-gazdálkodás tanyái,
  - o valamint a hagyományos tanyai külterületek mezőgazdaságának diverzifikációjára (energiafű-termelés, szárazságtűrő növények termelése, stb.) alkalmas területek.
- A kutatás következő lépésében a főbb tanyai tér-típus változásoknak megfelelő települések vezetőit és az ottani tanyákon élőket kellene felkeresni mélyinterjúk segítségével, hogy információik alapján össze lehessen állítani azt megvalósíthatósági tervtanulmányt, ami alapján több ágazati és tanyás térségi program egyszerre beindulhatna.

IV. A PROGRESSZÍV ELEMEL JELENLÉTE A HOMOKHÁTSÁG TANYAVILÁGÁBAN¹²

A tanyák, a tanyás térségek jövőbeli státuszának, fejlesztési lehetőségeinek meghatározása a területi kutatások egyik legnehezebb, legösszetettebb feladata és a legtöbb bizonytalanságot hordozó területe.

E sajátos történetiséggel, gazdálkodási és társadalmi jellemzőkkel rendelkező településforma fejlődését számos hatás – a környezeti feltételek változásától, az agrárpiaci lehetőségeken át, az országos és helyi érdekektől, valamint a politikai-hatalmi beavatkozásoktól, egészen a társadalmi és kulturális fejlődést célzó programokig – alakította. A múlt meghatározó folyamatai mellett **a tanya, illetve a tanyás térségek jelenlegi és jövőbeli lehetőségeit napjaink társadalmi-, gazdasági-, politikai-, jogi-, szabályozási háttérfeltételeinek egész rendszere befolyásolja.** A tanyai fejlődés tehát nem önmagában, hanem az aktuális, törvényi háttér, kormányzati gazdaságpolitikai elképzelések, társadalmi programok, terület- és településfejlesztési tervek, valamint vidékfejlesztési dokumentumok függvényében értelmezhetők.

A tanyai fejlődés háttérfeltételei

Kutatásunk során problémát okoz, hogy Magyarországnak nincs elfogadott – széles szakmai és politikai konszenzuson alapuló – komplex vidék-, illetve külterület-, vagy tanyafejlesztési stratégiája, mely rövid, közép és hosszú távon meghatározná a világos fejlesztési irányokat, elveket, valamint a hatékony működéshez szükséges intézményi hátteret, humán és pénzügyi erőforrásokat. A vidék-, és ezen belül a tanyák fejlesztésére vonatkozó kormányzati szándék hiányában pedig nehéz meghatározni azokat a kereteket, melyben a tanyák továbbélésének esélyeit, lehetőségeit körvonalazhatnánk.

Az elmúlt évek kutatási megállapításai és az eddig elvégzett vizsgálatok érzékletesen mutatták be, hogy a tanya és a tanyás térség a magyar politikai-, jogi-, tervezési- és területfejlesztési gyakorlatban az egyik legelhanyagoltabb fogalmi, tervezési kategória. Ennek alátámasztására, íme néhány megállapítás (Csatári B.-Kiss A. 2004.)

---

¹² Kanalas Imre, geográfus, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

- A tanya ma érvényes jogi definíciója idejét múlt, nem írja le hűen a mai kor tanyáit.
- Magyarországnak – melynek mintegy 70%-át mezőgazdasági terület alkotja – nincs elfogadott komplex vidékfejlesztési programja, mely orientálhatná a tanyás térségek fejlesztési lehetőségeit, irányait.
- A tanyás térségek a területfejlesztés célterületei között nem szerepelnek, és a vidékfejlesztésen belül sem kaptak eddig érdemi szerepet.
- A 2004 és 2006 közötti Nemzeti Fejlesztési Terv, valamint annak operatív programjai a tanyás térségekkel nem foglalkoznak, hozzájuk kapcsolódva fejlesztési forrásokat nem különítenek el, s Európai Unió forrásokat sem terveznek e területre.
- A tanyai lakosokat érintő döntéseket nem megfelelő szinteken, az érintett emberektől függetlenül, az ő megkérdésük, illetve megfelelő tájékoztatásuk nélkül hozzák. Ebből is adódóan a tanyai lakosok érdekérvényesítő képessége gyenge.
- A forráselosztás jelenlegi helyzetében a külterületi népesség hátrányt szenved, így a külterületen élők életkörülményei aránytalanul rosszabbak, mint a falvak, városok belterületi lakosságáé.
- Sok helyen nem megoldott az alapvető infrastrukturális elemek (villany, víz, út) kiépítettsége/kiépítése.
- A birtokviszonyok a külterületeken – így a tanyákban is – számos térségben rendezetlenek, kaotikusak.

A tanyai térségek érdekérvényesítésének gyengesége, a fejlesztési lehetőségek fent említett korlátozottsága, a támogatási források szűkössége és az ebből is adódó kedvezőtlen infrastrukturális helyzet, valamint a nem megfelelő oktatási és kulturális lehetőségek együttesen az esélyegyenlőség csorbulását, a tanyák elnéptelenedését, kiürülését eredményezhetik a legtöbb tanya térségben.

A kedvezőtlen folyamatok megállítása, továbbá a tanyák perspektivikus jövőképe kialakítása érdekében, elengedhetetlen a szükséges háttérfeltételek (jogi szabályozás, birtokviszonyok rendezése, érdekérvényesítés- és támogatási források biztosítása, tanyai fejlesztési programok kidolgozása, stb.) mielőbbi megteremtése, mely leginkább kormányzati szándék és felelősség kérdése.

A tanyák, a tanyai térségek lehetőségei a különböző értelmezések függvényében

A tanyás térségek jövőbeli lehetőségeit a fentiekén kívül az is nagymértékben befolyásolja, hogy a politikai vezetés, a döntéshozók hogyan értelmezik a tanyát, milyen szerepet szánnak a tanyáknak, szórványoknak a társadalmi-, gazdasági-, települési rendszerünkben.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy még a szakmai berkeken belül is folyik a vita arról, hogy az átalakult, modern – alapvetően farmgazdálkodással, vendéglátással, lakófunkcióval jellemezhető – szórványokat is tanyaként értelmezzük-e, s ugyan olyan elbírálás alá kerüljenek-e ezek a szórványok, mint a klasszikus értelemben vett tanyák.

Más és más jövőképet rajzolhatunk ugyanis a különböző megközelítések alapján. Nem mindegy tehát, hogy pusztán egy szociális gondokkal terhelt, többszörösen hátrányos helyzetű külterületi településrészként értelmezzük-e a tanyát. Esetleg alacsony jövedelmezőséget biztosító, – leginkább hagyományos (állattenyésztés, szántóföldi termelés) mezőgazdasági tevékenységet folytató – kevésbé versenyképes gazdálkodási és lakóegységként azonosítjuk (melyen túlhaladt az idő).

Megfelelő politikai és társadalmi hozzáállás mellett, azonban más értelmezés is uralkodóvá válhat, melyben **a tanya és a tanyás térség, olyan kiaknázatlan lehetőségekkel rendelkező terület, mely természeti-táji, kulturális, gazdálkodási és történelmi értékeit nem csak helyi, de európai léptékekben is egyedinek, védendőnek és bemutathatónak tartja társadalmunk.**

Természetesen ez utóbbi meghatározás lényegesen szimpatikusabb és sokkal több lehetőséget hordoz magában, – nem megelégedve arról, hogy ez a fejlesztési irány összehasonlíthatatlanul nagyobb munkát, odafigyelést, felelőséget és támogatást igényel a társadalom részéről – mint a fentebb vázolt kevésbé előremutató verziók.

Egy, a természet védelmét szem előtt tartó, a történelmi-, kulturális-, táji-, építészeti hagyományokat megőrző, a tanyai társadalom sajátos tudására és kötődésére építő fenntartható tanya-, illetve vidékfejlesztés, a progresszivitás elemeinek és a fejlődési irányok keresésében is számos új dimenziót nyit.

A progresszivitás értelmezése

A hagyományos pénzügyi és gazdaságossági szemlélet mellett, **a tanyás térségek továbbélésében, lehetőségeik kiaknázásában egyre inkább figyelembe kell vennünk**

olyan tényezőket is, melyek „kemény” gazdasági mutatókkal nem mérhetők, ugyanakkor csaknem felbecsülhetetlen ökológiai, természeti-táji, kulturális értékkel rendelkeznek, mely a nemzeti örökségünk, identitásunk részét képezik. Ezek megőrzése és kiaknázása nemzeti érdek, mely megfelelő fejlesztési politikával párosulva jelentős értéktermelő területté válhat. A tanyáink és tanyás térségeink továbbélésében tehát, a jelenlegi hagyományos funkciók (pl. mezőgazdasági termelés, lakó funkció) mellett több, ma még rejtett lehetőséggel is számolnunk kell a fejlődést elősegítő, progresszív elemeket kereső vizsgálataink során.

A progresszivitást számos nézőpontból értelmezhetjük, különösen egy olyan sajátos települési szinten, mint a tanya, amely más gazdasági környezetet, életminőséget, attitűdöt hordoz, mint például a városok.

Valószínű, hogy **a tanyák, tanyás térségek elszigeteltségük, szervezetlenségük** (társadalmi, érdekvényesítési) és különböző adottságaik (természeti, társadalmi, gazdasági) **miatt általánosan érvényes sémák alapján nem, vagy csak korlátozottan fejleszthetők.** A **lehetőségeik kihasználásában különösen nagy szerep hárul az egyéni kezdeményezésekre**, mely a mai viszonyok mellett (alacsony mezőgazdasági felvásárlási árak, magas hitelkamatok, gyenge infrastrukturális háttér, bizalmatlan vállalkozói környezet, rossz iskolázottsági és mentális helyzet, stb.) igen nagy kockázatot rejtenek. Ezen **kockázatok minimalizálása, a bizalmi és partnerségi viszonyok újjáélesztése, az esélyegyenlőség biztosítása képezhetné a jövőbeli fejlesztő munka egyik legfontosabb alapkövét.**

Ebben a megközelítésben **progresszivitásként lehet értelmezni tehát mindazokat a törekvéseket, melyek a tanyák, a tanyai lakosság társadalmi integrálását célozzák** (iskoláztatás, munkahelyteremtés, civil kezdeményezések) **az életkörülményeiket javítja** (útépítés, tanyagondnoki hálózat működtetése, szociális gondoskodás stb.), vagy **programokat fogalmaz meg számukra** (pl. tanyavillamosítás). Továbbá felhívja az ország társadalmának figyelmét a tanyás térségekben élők problémáira (szegénység, esélyegyenlőség hiánya, társadalmi elszigetelődés, -devianciák, rossz mentális és egészségügyi helyzet), illetve tájékoztat a tanyák értékeiről, kiaknázatlan fejlesztési lehetőségeiről (tanyai kultúra, táji szépségek, turisztikai lehetőségek).

Az alábbiakban a Homokhátság tanyáinak néhány ágazati és fejlesztési területeinek problémáit, az azokra adható lehetséges válaszokat, javaslatokat, jövőbe mutató kezdeményezéseket mutatjuk be, melyek a tanyák jövőbeli lehetőségeit, életképességüket alapjaiban határozzák meg.

Táji-természeti rendszer

Haladó gondolatként jelenik meg a természetvédelmi szakemberek, botanikusok és területfejlesztők azon erőfeszítése, hogy **a tanya az Alföld természeti-táji rendszerének organikus része** maradjon. A tanyák megszűnésével, s a körülöttük lévő területek elhanyagolásával, vagy nem megfelelő hasznosításával félő, hogy a „pusztásodás” folyamata felgyorsul, a térség nem megfelelő kezelésével és a tájidegen „inváziós fajok” előretörésével az évszázadok alatt kialakult ökológiai rendszer jelentős sérülést szenvedne. Ennek a folyamatnak a felismerése és a terület megfelelő kezelése, a természeti viszonyokhoz alkalmazkodó hasznosítása (pl. ökológiai alapú gazdálkodás és területhasználat, tájrehabilitáció, fenntartható tájhasználat: hobby és üdülőtanyák, biotanyák, nemzeti park gazdálkodó tanyái) jelentősen előremozdítaná a Homokhátság táji értékeinek továbbélését.

Ennek érdekében a Kiskunsági Nemzeti Park szakemberei az alábbi javaslatot fogalmazták meg: „A tanya jövőjét természetvédelmi szempontból csak az adott természeti területen elérendő célállapot meghatározása után körvonalazhatjuk. A természeti állapotok fenntartását célzó vagy a természeti folyamatoknak teret engedő természetvédelmi kezelés megválasztása a tanyai gazdálkodás jellegét is nagyban meghatározza. Annyi biztosan kijelenthető, hogy a tanya hagyományos funkcióját, a gazdálkodást a természetvédelem érdekében is szükséges lenne az agrár-környezetvédelem területén támogatni ott, ahol erre a természetvédelmi érdekek alapján szükség van. A már kialakult építészeti hagyományainak továbbvitele mellett tehát elsősorban a tanyák élőhely-fenntartó működését, ugyanakkor önellátását szorgalmazó környezetpolitikára van szükség.”

Gazdaság-gazdálkodás

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a tanya kialakulásában és egész történelmében alapvető szerepet játszott a több lábon álló **gazdaság**, s ezen belül a **mezőgazdasági termelés** (szőlő-, gyümölcs-, zöldségtermesztés, szántóföldi művelés, állattartás, tejtermelés, stb.). A rendszerváltást követően a megváltozott piaci viszonyokhoz a gazdálkodó tanyák egy jelentős része nem tudott alkalmazkodni. A tevékenységüket részben integráló élelmiszeripari üzemek nagyrészt megszűntek, vagy csökkentették termelésüket, illetve más beszállítói hálózatokat alakítottak ki. A tanyai gazdaságok így egyre nehezebb helyzetbe kerültek, hiányzott az összefogás, a megváltozott körülményekhez való

alkalmazkodás képessége. Termékeiket ezért nem, vagy csak nehezen tudták értékesíteni, tőkeellátottságuk alacsony volt, eszközellátottságuk pedig korszerűtlen.

Az elmúlt bő egy évtizedben, az említett okok következtében csak kevés tanyai gazdaság volt képes jól működő árutermelő farmgazdasággá átalakulni, ezek száma a Homokhátság külterületein alig haladja meg a 100-at. Ahol azonban az új kihívásokra megfelelő válaszokat találtak, ott sikeresen átalakították a tanyai gazdaságot, a birtok méretét folyamatosan növelik, s fokozatosan fejlesztik a mezőgazdasági gépparkot. Ezekben a gazdaságokban áttértek a specializált növénytermesztésre vagy állattenyésztésre. A primőrárut üvegházakban termesztik, a hőmérsékletet, páratartalmat, öntözést számítógép vezérli. Ahol a gazdálkodók felismerték közös érdeküket, ott összefogtak és saját feldolgozó-üzemet létesítettek, s értékesítési láncot alakítottak ki.

A napjainkban már professzionális módon működő tanyai gazdaságok példája azt mutatja, hogy a **jobb termőhelyi és értékesítési adottságokkal rendelkező területeken a progresszivitást a tanyai gazdaságok összefogása** (beszerzési, termelési és értékesítési szövetségek létrehozása), **a termelési tapasztalatok átadása jelenthetné.**

Ezzel párhuzamosan **a kedvezőtlenebb termőhelyi adottságú és a piacoktól távolabb eső területeken széleskörű és jól szervezett oktatás, illetve tanácsadás kialakításával a több lábon álló gazdálkodás feltételrendszerét kell megteremteni.** Ez a szociális alapú mezőgazdasági termeléstől, a kézművesipari- és hagyományőrző tevékenységtől, valamint a tanyai turizmustól kezdve, a biomassza előállításán és feldolgozásán át, az egyedi tevékenységeket végző kísérleti tanyákig mindent magában foglalhat. **Sikerességüket alapvetően a szakértelem, a változásokhoz történő alkalmazkodás képessége, a tanyai térségek részére felkínált lehetőségek és források biztosítása, illetve annak okos felhasználása fogja meghatározni.**

Fontos feltétel lenne továbbá, a tanyai gazdálkodás feltételrendszerének (fiatal agrárszakemberek és termelők támogatása, megfelelő agrárinformációs rendszer felállítása, agrárgazdasági vertikumok támogatása, a gazdálkodáshoz szükséges pályázati források és elérhető hitelek biztosítása, stb.) újragondolása, valamint **a tanyák perspektivikus fejlesztése érdekében, a vidékfejlesztés európai rendszerébe történő eredményes beilleszkedés.** Ennek hiányában félő, hogy a tanyák, tanyás térségek a közeljövőben menthetetlenül magukra maradnak, s továbbélésüket leginkább a tanyán élők egyéni stratégiáinak életképessége, illetve kudarca befolyásolja majd.

Tanyai turizmus

Érdemes lehet a támogatásokra a ma még nem számottevő, de a tanyai fejlődés egyik legérdekesebb, s a jelenleginél lényegesen nagyobb lehetőséget hordozó területe **a tanyai vendéglátás és a hozzá kapcsolódó turisztikai szolgáltatások**. Ezek a vállalkozások nagyobb részt a kilencvenes évek második felétől alakultak ki jobbra a jelentősebb turisztikai értékkel rendelkező területeken (Bugac, Bugacpusztaháza, Csongrád, Töserdő), a főközlekedési utak mentén (pl. Lajosmizse, Kerekegyháza, Fülöpháza, Fülöpszállás, Jakabszállás, Jászszentlászló), jó elérhetőségi helyzetben, valamint nagyobb városok (Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa) közelében. **Jelentőségük abban áll, hogy tanyai környezetben új funkciót és munkalehetőségeket teremtettek, illetve olyan infrastrukturális (telefon, internet, műholdvevő, gáz, víz, stb.) és szolgáltatási hátteret (szálláshely, étkezés, úszás, lovaglás, masszázs, stb.) alakítottak ki, amely az agro-, öko-, és lovas turizmus minőségi igényeinek is egyre inkább meg tud felelni.** Ezek a vállalkozások alkalmasak továbbá a tanyai értékek; a kultúra, a kézművesipar, a hagyományos gazdálkodás, a gasztronómia, valamint a táj és az ember harmóniájának bemutatására is, amely egyedisége következtében szélesebb hazai és nemzetközi érdeklődésre is számot tarthat. Ennek érdekében szükség lenne az ország turisztikai programkínálatában nagyobb hangsúlyt fektetni a tanyás térségek szabadidős kínálataira, megfelelő programcsomagokban történő megjelenítésére, a tanyai turizmus hazai és esetleges külföldi népszerűsítésére. Az eddig elért eredmények ellenére meg kell jegyezni, hogy a tanyai turizmus további fejlődését számos tényező, hátráltatja, melyek közül kiemelhető a térségi marketing gyengesége, a rossz megközelíthetőség, az elmaradott infrastruktúra, a szakmai koordináció, a szolgáltatások alacsony színvonala, valamint sok vállalkozás esetében a vendégvárók szakmai felkészületlensége.

Bizonyos azonban, hogy a térség fenntartható fejlődésének a helyi társadalom megtartásának és motiválásának egyik fő területe a turizmus, a mezőgazdaság és a környezetvédelem együttes fejlesztése. Az új típusú fejlesztések nagyrészt a belső erőforrásoktól, a vidéki gazdálkodók adaptációs készségétől és képességétől függenek.

A tanyai társadalom

Az eddig leírtak alapján is látható, hogy **a homokhátság tanyáinak életbetartásában, megújulásában mindenképpen meghatározó szerepet fog játszani a tanyai társadalom,**

mely az elmúlt évtizedben jelentősen átalakult, s várhatóan a jövőben is meghatározó változásokon megy keresztül.

Napjaink tanyai társadalma hagyományaiban, életvitelében és szemléletében is jelentős eltéréseket mutat nem csak az elmúlt évszázadok, de közvetlen a rendszerváltás előtti tanyai társadalomhoz képest is.

A tanyai társadalom átalakulásában a homoki tanyák gazdasági szerepkörének változása, piacgazdaságokra jellemző folyamatok megjelenése, a foglalkozási átrétegződés, a külterületi települések funkcióvesztése¹³, a motorizáció erősödése és a szuburbanizációs folyamatok tanyás térségekben történő megjelenése egyaránt fontos szerepet játszott.

A fent említett folyamatok, valamint a mezőgazdasági termelés visszaeséséből adódó nagyszámú külterületi munkahelymegszűnés, illetve a külterületi építési tilalom feloldása együttesen új, kétirányú migrációs folyamatot indított el, melynek következtében **a tanyai társadalom szerkezete módosult.** A – mindinkább csökkenő számú – tősgyökeres tanyai lakosság, illetve a hagyományos őstermelők mellett, megjelentek más településekről érkező mezőgazdasági vállalkozók, a jobb természeti környezetre vágyó jómódú városi kiköltözők, az olcsóbb megélhetést kereső szegényebb családok, a lakhatási és szociális támogatási lehetőségeket kihasználó lumpen elemek, valamint pihenési és hobbi célból tanyát vásárló külföldiek. Mivel a helyi társadalom ez utóbbi csoportjainak eltérőek az érdekeik és az igényeik, más az életvitelük, értékrendjük és a mentalitásuk, ezért az újonnan érkezők beilleszkedése, illetve a hagyományos tanyai társadalommal kialakítandó kapcsolatai, harmonikus együttélésük alapvető fontosságú lesz a tanyai lét minőségének és a társadalmi integráció szempontjából.

A tanyai társadalom változó szerkezete kedvezően hathat a korstruktúrára, a tanyai társadalom iskolázottságára, valamint a társadalmi-gazdasági kapcsolatok élénkítésére, melynek egyes elemei – a statisztikai adatok alapján – Kecskemét, Szeged, Cegléd, Dabas és Monor környéki települések néhány külterületi részén már kimutatható. A Homokhátság többi, s különösen a középső területein, a külterületi élet nehézségei, a munkahelyek hiánya és a belterületi munkahelyek körülményes megközelíthetősége, a szolgáltatások körének alacsony szintje és elérhetősége azt eredményezi, hogy a fiatalok elmenekülnek a tanyákról. Külön súlyos gondot jelent, hogy a homokhátsági külterületek főként az érettségivel vagy a főiskolai, egyetemi diplomával rendelkezőket nem tudják

¹³ A TSZ-ek megszűnésével például olyan gazdálkodó szervezetek tűntek el a határból, amelyek – a villanyhálózat fejlesztésével vagy az utak karbantartásával – közösségi feladatokat is fől vállaltak, a ráfizetéses kisboltok bezárásával pedig a külterületi alapellátás eddig elért színvonala is tovább romlott

megtartani. **Hiányzik az a szellemi tőkével rendelkező réteg a tanyákról, amely húzóerőt jelenthetne a tanyás térségek számára.** A tanyán maradók főként idős, alacsony iskolai végzettségű emberek, vagy olyan fiatalok és középkorúak, akik nem tudtak élni a továbbtanulás lehetőségével. **Ezek a területeken a legfontosabb feladat a minőségi oktatóhelyek elérésének biztosítása, a fiatal értelmiségiek tanyás térségben történő letelepítésének támogatása, ezzel összefüggésben az információs és tanácsadó tevékenységek tanyai térségben történő megjelenítése, továbbá a tanyai társadalom integrációját elősegítő közösségépítés elindítása, erősítése lenne.**

A Homokhátság tanyai lakosságának szerkezeti változása mellett megfigyelhetjük a külterületen élők térbeli elhelyezkedésének módosulását is. Megállapíthatjuk, hogy bár a külterületi lakónépesség száma 1990 és 2001 között lényegében nem változott a térség egészében, mégis a Homokhátság településeinek közel háromnegyede vesztett a külterületi lakónépességéből. Ez a tény pedig arra utal, hogy a külterületen élők jól meghatározható térségekben (kecskeméti, szegedi, dabasi és monori kistérség tanyás településein) koncentrálódnak, amely egyre inkább kijelöli a megváltozott viszonyokhoz leginkább alkalmazkodni tudó tanyai fejlődés lehetséges magterületeit.

Tanyai infrastruktúra

A progresszív elemeket (új építésű lakások száma, mezőgazdasági vállalkozások magas száma, az ipari és tercier foglalkoztatottak viszonylag nagy aránya, magas foglalkoztatottság, nagy gépkocsi-sűrűség) is mutató általános tanyai fejlettség területi megjelenése jó egyezést mutat a kedvezőbb **infrastrukturális helyzettel**. Ez a tény arra utal, hogy a tanyás térségek népességmegtartásában, vonzó életkörülmények megteremtésében meghatározó szerepet játszik az infrastruktúra kiépítettsége és minősége. A tanyák speciális helyzetéből adódóan különösen két infrastrukturális elem – a szilárd burkolatú út és az elektromos árammal történő ellátottság – kiemelt fontosságú, hiszen ezek hiányában nem csak a jövőbeli fejlesztési lehetőségek kerülnek veszélybe, de a tanyák pusztasága is.

A homokhátsági tanyák közúti elérhetőségi jellemzőiről sajnos nem rendelkezünk átfogó helyzetképpel, ugyanakkor a lekérdezett közel 4000 tanyáról visszaérkezett adatlapok tanúsága szerint a tanyák mindössze 17%-ában volt kiépített szilárd burkolatú út, ami jól mutatja a tanyák egyik legnagyobb problémáját, nevezetesen a magasabb rendű közutak egész évben történő biztonságos megközelíthetőségének hiányát. További gondot jelent, hogy a tanyák mintegy 21%-ában egyáltalán nincs épített út (még rossz minőségű földút sem), pedig

ezen tanyák átlagos távolsága a magasabb rendű közúttól 1,4 km.¹⁴ Ez azt jelenti, hogy nem csak az esetleges fejlesztések (házfelújítás, gazdálkodás, infrastruktúra kiépítés, stb.) nehézségek, de a munkába járás, illetve a tanyák ellátása is komoly gondokat okozhat – elsősorban – a téli hónapokban.

A homokhátsági tanyák villamosítotttsága tekintetében lényegesen kedvezőbb a helyzet. A VÁTI 53.667 tanyát számláló adatbázisa szerint a tanyák 93,8%-a villamosított, melynek döntő hányadába a DÉMÁSZ villamoshálózata juttatja el az elektromos áramot. A fennmaradó néhány száz tanya esetében pedig generátorral, illetve napelemek és napkollektorok segítségével állítják elő a villamosenergiát.

Napjainkban a villamosenergia-ellátottság mintegy 3.300 homokhátsági tanya esetében nem megoldott. A helyzetet némileg árnyalja, hogy az érintett tanyák jelentős része már nem lakott, s felújításra sem alkalmas, így körülbelül mintegy 2000-2200 lakott tanyát érint a villamosítási probléma. A legnagyobb számban ellátatlan területek Bugac, Kecel, Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa, Soltvadkert, Szank környéki külterületeken találhatók.

A Homokhátság tanyavilágának általános infrastrukturális állapotáról elmondható, hogy igen nagy szélsőségeket mutat. A lekérdezett tanyai adatlapok alapján megállapíthatjuk, hogy a különböző infrastrukturális elemek kiépítettsége és elterjedtsége jelentősen elmarad nem csak a városi, de a falusi ellátottsági értékektől is. (10. táblázat)

Infrastrukturális elemek megnevezése	Tanyák száma (db)	A vizsgált tanyák %-ában (N=3982)
Elektromos hálózattal rendelkező tanya	3437	86,3
Vezetékes vízzel ellátott tanya	344	8,6
Vezetékes gázzal ellátott tanya	437	11,0
Vezetékes telefonnal rendelkező tanya	493	12,4
Mobil- vagy rádiótelefonos elérhetőség a tanyán	2554	64,1
Számítógéppel rendelkező tanya	365	9,2
Internet-kapcsolat a tanyán	111	2,8
Parabola antennával rendelkező tanya	576	14,5
Szilárd burkolatú úttal rendelkező tanya	682	17,1
Személyautóval rendelkező tanya	2027	50,9
Áruszállításra alkalmas kisteherautó vagy utánfutó a tanyán	960	24,1

10. táblázat: Néhány infrastrukturális elem jelenléte a Homokhátság vizsgált tanyáin

Különösen kedvezőtlen mutatókat találhatunk a vezetékes víz, a már említett úthálózat, valamint a vezetékes távközlési és informatikai ellátottság tekintetében. Érdekes

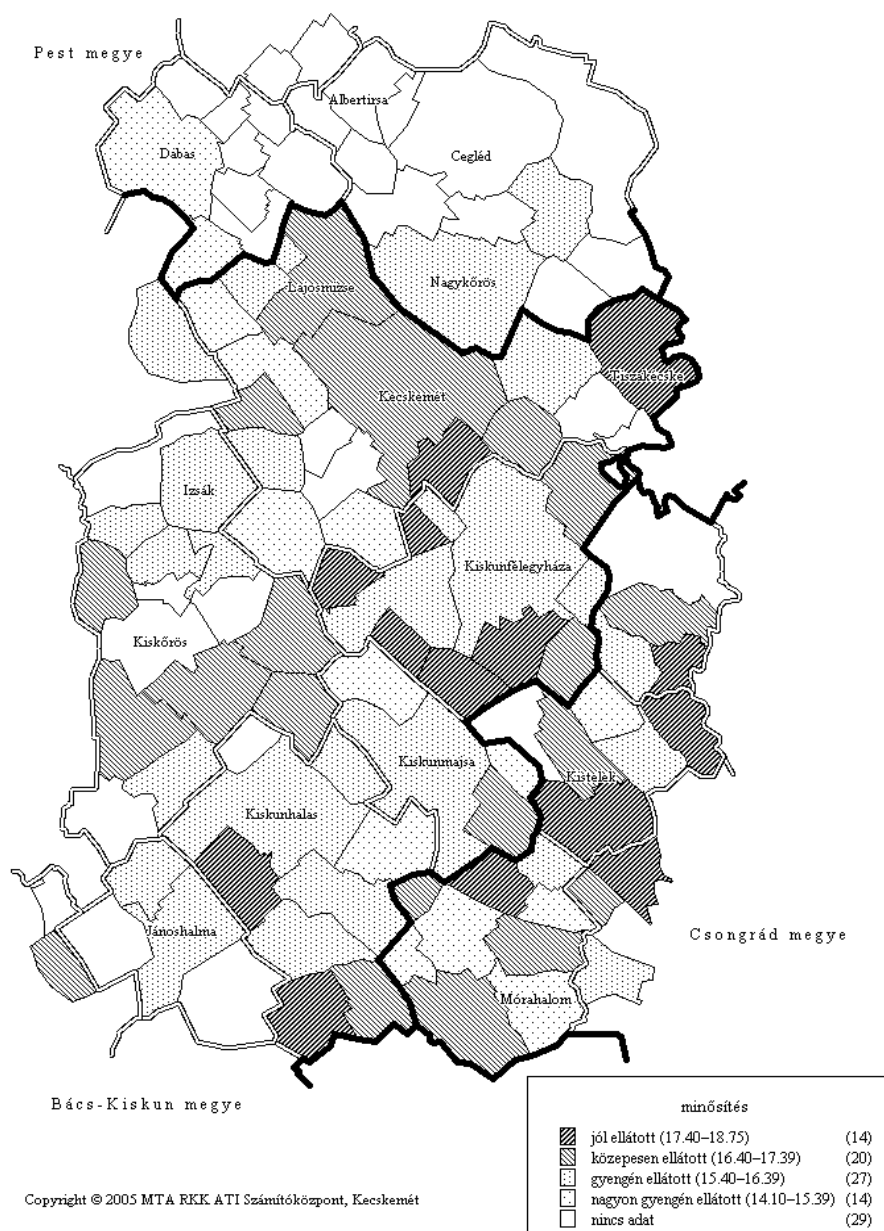
¹⁴ A vizsgált tanyai kör mintegy 10%-a 3 km-nél messzebb (ezen belül találtunk olyan tanyát, amelyik 15 km-re) volt a magasabb rendű közúttól.

azonban megjegyezni, hogy az elmúlt évtizedben **a tanyai lakosság kommunikációs aktivitásában jelentős változást hozott a mobil telefonok elterjedése**, mely nagyban hozzájárult a tanyai elérhetőségi viszonyok javításához, a tanyák egészségügyi és szociális ellátásának megszervezéséhez, a gazdasági kapcsolatok szélesítéséhez, valamint az egyéni ügyintézés hatékonyságának javításához. Ugyancsak kedvező változás, hogy az elmúlt években javult – bár még így is alacsony szintű – a tanyák számítógépes ellátottsága, s egyre több helyen érhető már el az Internet is, ami leginkább a városi kiköltözőknek és a vendéglátással foglalkozó tanyai vállalkozásoknak köszönhető.

A fent említett új kommunikációs és informatikai eszközök megjelenése is arra hívja fel a figyelmet, hogy **a progresszivitás és az innovációk terjesztésében jelentős szerepet töltenek be a volt városlakók (különösen az értelmiségiek), a vállalkozók és a fiatalok**. Jelenleg úgy tűnik, hogy a tanyai térségek megújulásában, a közösségek szervezésében és az infrastruktúra fejlesztésében is leginkább ezek a csoportok lehetnek a meghatározók, ezért tevékenységüket és letelepedésüket érdemes lenne támogatni.

A tanyai élet támogatása mellett különösen fontos lenne a tanyás térségek infrastruktúra fejlesztésének programja, hiszen a régi hálózatok a legtöbb helyen már elavultak, a helyi önkormányzatoknak pedig nincs pénzük ezek felújítására. Az új infrastrukturális elemek pedig csak esetlegesen, többnyire nagyobb települések közelében, illetve kedvező elérhetőségi helyzetben található tanyákon épültek ki. Miután ezek a beruházások nagyjából lakossági erőből valósultak meg, ezért az eltérő jövedelemtermelő-képesség függvényében igen nagy területi különbségeket figyelhetünk meg a Homokhátság tanyáinak infrastruktúra fejlettségében. (12. ábra)

A tanyai adatlapok közel egy tucat infrastrukturális adatának feldolgozása alapján megállapíthatjuk, hogy – az értékelhető adattal rendelkező – 75 tanyás település több mint fele (41 település) gyenge, vagy nagyon gyenge infrastrukturális jellemzőkkel rendelkezik. Területi megjelenésükre jellemző, hogy összefüggő területeit a megyehatár menti belső perifériákon és a Homokhátság középső részein találhatjuk meg leginkább. A kedvezőbb infrastruktúrával rendelkező területeket pedig nagyobb részt a vizsgált térségben elszórtan nagyobb részt főközlekedési utak mentén, jelentősebb népességszámmal és mezőgazdasági aktivitással jellemezhető települések külterületein figyelhetjük meg.

12. ábra: A Homokhátság tanyás térségeinek infrastrukturális helyzete

Tanyai beruházások, fejlesztések

A tanyai progresszivitás elemzése során már utaltunk arra, hogy a lakossági, egyéni kezdeményezéseknek kiemelkedő szerepe van a tanyák, tanyás térségek fejlődésében. Az adatlapos felmérésünk során ezért külön vizsgáltuk a Homokhátság tanyáiban 2000 és 2005 között történt beruházásokat, fejlesztéseket. (11. táblázat)

A mintegy négyezer adatlap feldolgozása azt mutatta, hogy a felmért tanyák több mint ötödében történt lakóingatlan felújítás, illetve új tanya építés. A második leggyakoribb említést (587 tanya esetében) a gazdasági épületek felújítása, építése kapta, ami jól jelzi a mezőgazdaság – még napjainkban is – meghatározó jellegét, illetve az agrártermelésben rejlő lehetőségeket. Érdekes külön kiemelni a motorizációnak a terjedését, ami elsősorban a városkörnyéki, de kedvezőbb esetben még a főutaktól távolabb lévő tanyák továbbélését is elősegítheti, hiszen a megfelelő infrastrukturális helyzet, a gazdálkodási feltételek, valamint környezeti és közbiztonsági állapotok mellett, az anyatelepüléstől mért távolság már nem feltétlenül elsődleges tényező a helyben maradás, illetve letelepedés során.

Fejlesztések, beruházások megnevezése	Tanyák száma (db)	A vizsgált tanyák %-ában (N=3982)
Lakóingatlan építése, felújítása	844	21,2
Gazdasági épület építése, felújítása	587	14,7
Gépjármű vásárlása	421	10,6
Földvásárlás vagy földbérlet	215	5,4
Gazdálkodáshoz szükséges gépi eszközök beszerzése	300	7,5
Egyéb (infrastruktúra) fejlesztés	254	6,4

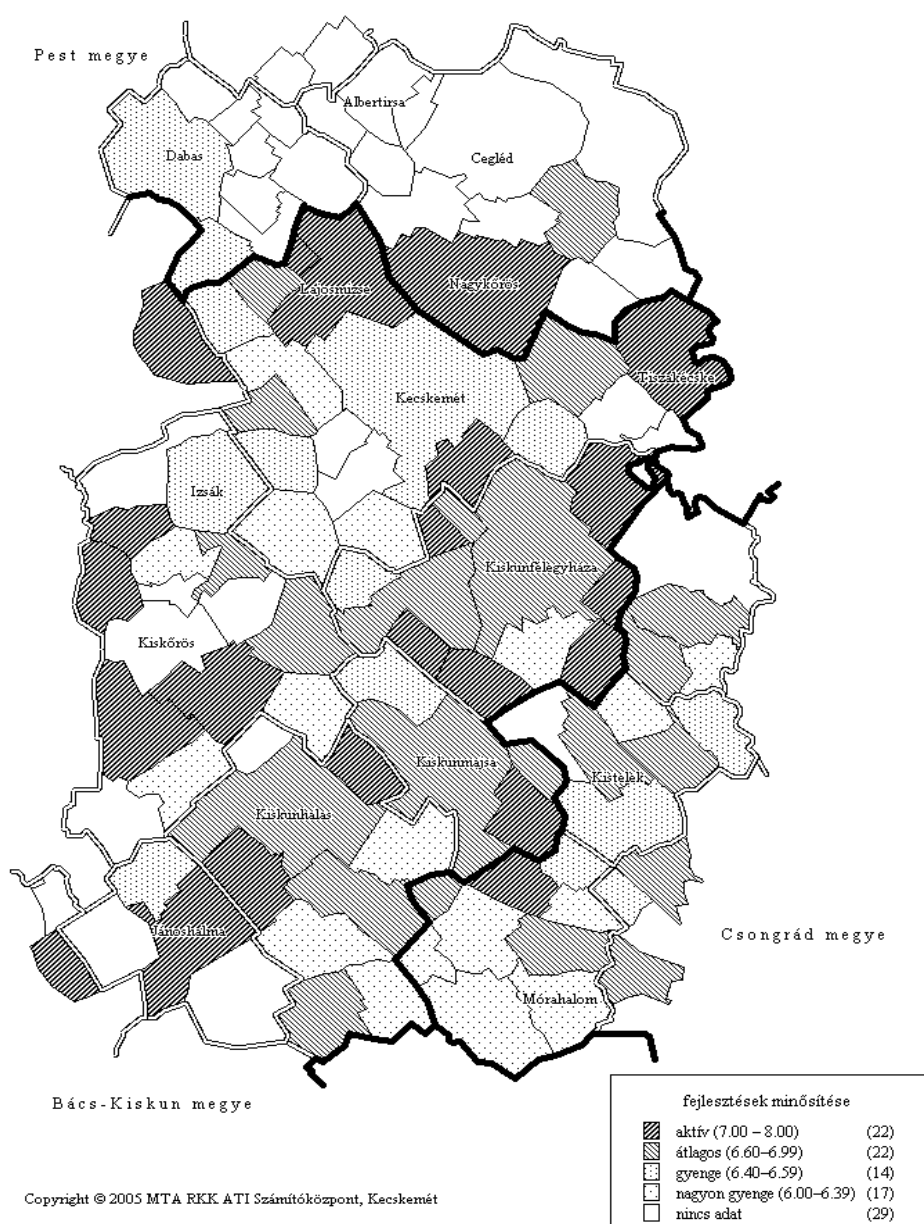
11. táblázat: Fejlesztési és beruházási aktivitás a Homokhátság tanyáin 2000-2005 között

A tanyai lakosság nehéz anyagi helyzetét és a gyenge fizetőképes keresletét azonban jól mutatja, hogy a lekérdezett tanyák mintegy kétharmad részében az elmúlt 5 év folyamán semmilyen beruházást nem tudtak végrehajtani, ami egy térben differenciált tanyafejlődési képet vetít előre.

Ha a beruházások, fejlesztések térbeli aktivitását nézzük, akkor – az értékelhető adatokkal rendelkező – 75 településről visszaérkezett adatok tükrében, a legtöbbet beruházó, legkedvezőbb anyagi helyzetben lévő tanyás térségeket Akasztó, Üllés, Jászszentlászló, Lajosmizse, Soltvadkert, Nagykőrös közelében találhatjuk, ahol viszonylag magas a vállalkozási aktivitás és kedvezőbb képet mutat a foglalkoztatási helyzet is. (13. ábra)

Sajátos képet mutat Kecskemét és Kiskunfélegyháza környéke, ugyanis az említett két település külterületein valósult meg – abszolút értékben – a legtöbb beruházás az elmúlt években. Az, hogy ennek ellenére a két település nem került a térképen a legkedvezőbb besorolású térségek közé, ez annak köszönhető, hogy a mintába aránylag nagy számban kerültek be az előregedő, egyszemélyes háztartású, illetve szociális gondokkal küszködő tanyák, melyek kevés prosperitást mutattak, így a térségi átlagot jelentős mértékben rontották.

Az adatok elemzése során kiderült továbbá, hogy még a kedvező besorolású térségekben, az egyes külterületi részek között is jelentős különbségeket találhatunk, így az ábránk nem igazán tudja tükrözni a valós különbségeket. A beruházások területi megjelenésében néhány általánosságot (nagyobb települések külterületén több volt a lakásépítés és felújítás, a városokban és kedvező mezőgazdasági adottságú területeken nagyobb volt a beruházási hajlandóság) ugyan megfogalmazhatunk, de ennél sokkal összetettebb kép.

13. ábra: Beruházási, fejlesztési aktivitás a Homokhátság területén

A beruházások döntő hányada nem az egyes önkormányzatokhoz, ágazati programokhoz, vagy területfejlesztési támogatásokhoz kötődik, hanem a tanyai lakosság egyes döntéseihez, anyagi erejéhez, érdekérvényesítő képességéhez. Ennek megfelelően a lakosság képzettsége és anyagi jóléte függvényében találhatunk fejlesztéseket és beruházásokat az egész Homokhátság területén, melyek önmagukban azonban nem képesek jelentősebb térségi folyamatok elindítására.

Összefoglalás

A tanyai fejlődés jövője, a progresszivitás irányai, a szükséges törvényi háttér kidolgozatlansága, a vidék- és tanyafejlesztés elveinek, valamint a komplex hosszú távú programok hiányának köszönhetően bizonytalanok. A magára hagyott tanyás térségek a rendszerváltást követően számos társadalmi, gazdasági és területi problémával szembesültek. Az örökölt egyenlőtlenségek, a kedvezőtlen infrastrukturális helyzet, a lakosság rossz mentális és egészségi állapota a kilencvenes évek során jelentősen hátráltatta a Homokhátság tanyás térségeit a területi leszakadás megállításában.

A térségben meginduló új folyamatok (szuburbanizáció, mezőgazdasági átalakulás, a természeti környezet felértékelődése, stb.) és a megjelenő új funkciók (tanyai turizmus, lakó és hobby tanyák, farmtanyák) ugyan némileg tompították a tanyás térségek hanyatlását, azonban belátható, hogy ezek a változások önmagukban nem képesek megállítani a kedvezőtlen irányú tendenciákat.

A homokhátság tanyáin a progresszivitás néhány eleme jelent csak meg az elmúlt években, ezek hatása azonban nem számottevő. Az iskolázottsági szint növekedése, a tanyagondnoki hálózat működése, a biogazdálkodás elterjedése, az agro-, lovas-, illetve a zöld turizmus megjelenése, vagy az árutermelő tanyai farmok megerősödése nem volt olyan mértékű, amely térségi szinten a tanyai lakosság életlehetőségeiben gyökeres változást hozott volna. Az eredmények ugyanakkor láthatóak, s vannak olyan kezdeményezések, s ötletek, melyek szélesebb nyilvánosságot és támogatást érdemelnének.

Egy ilyen lehetséges – az európai vidékfejlesztési elveknek is mindenben megfelelő, és támogatható – tanyafejlesztési elképzelést mutatunk be a következő fejezetben, bízva abban, hogy a homokhátsági tanyák nem csak a területen élőknek jelenthet még hosszú ideig igazi értéket, de egyediségük folytán fontosnak tartja társadalmunk e sajátos táji-települési-társadalmi képződmény bemutatását és megismertetését a Homokhátságra érkező minden jelenlegi és jövőbeli érdeklődőnek.

V. BIOGAZDÁLKODÁST FOLYTATÓ KERTÉSZETI TÍPUSÚ TANYÁS **GAZDÁLKODÁS LEHETŐSÉGEI, TAPASZTALATAI¹⁵**

Előzmények

1996-ban véletlenül akadtunk rá egy tanyára a Kerekegyháza és Szabadszállás közötti műút mellett. A tanya Szabadszállástól 6 km-re, a kövesúttól 150 m-re helyezkedik el. A területe 0,375 hektár, melyen az épületek mellett gondozott udvar, konyhakert található, a többi része régen felhagyott szőlő és gyümölcsös volt.

1. kép: Az eredeti tanya épületei

A főépület 2 helyiségből álló tornácos, nádtetős, vert vályogfalú, közel 100 éves épület. A kisebb épületben (az első képen jobb oldalon) nyári konyha, istálló és kamra van. Szintén nádtetős, vályog épület. A melléképület 3 egységből áll. Terménytároló, csirkeól és sertésól, zárt tetejű kifutóval. Van egy verem is, ami szintén nádtetős. Mellette fából készült faskamra található. 2 db csőkút, egy ásott kút gémmel van még az udvaron. Különálló cseréptetős WC az udvaron található.

Villany és vezetékek nélküli MATÁV telefon volt még az épületben. Csak a tanyaudvar volt bekerítve, a többi rész nem (Ld. 1. kép).

¹⁵ Dr. Szőke Lajos főiskolai tanár, szaktanácsadó; Szőke Szabolcs őstermelő, biogazdálkodó

A művelt konyhakert kb. 100 m², ezen kívül dió, meggy, cseresznye, szilva, nyári alma, körte, őszibarack, kajszi gyümölcsfák, Othelló, Kövidinka és Feri szőlő gyalogművelésen található a tanyán.

2. kép: A verem és a melléképületek

3. kép: A régi gyümölcsfák

A tanya szomszédságában – látótávolságon belül 4 tanya van, melyből kettőt laktak, egy elhagyott, egy tanyát pedig üdülésre használtak. Ezen kívül kb. 1 km-es körzetben még 7 tanya található, melyből 5-ben laktak.

A Kiskunsági Nemzeti Park mellett fekszik a terület. A védett területeket egy idős fenyő erdő választja el a tanyától.

A másik oldalon fiatal – akkor 2. éves - telepített akác-nyár vegyes erdő van, illetve régen elhagyott parlag területek– melyek szőlő-gyümölcsösök voltak. (3. kép háttérében)

4. kép: Idős fenyőerdő. Előtérben telepítésre előkészített terület

5. kép: A „pihenő tanya” látképe

Kezdetben – 2000-ig – a tanyát hétvégi pihenőként használtuk. Az egész területet kaszáltuk – így történt a gyommentesítés. A rendszeres kaszálás hatására a terület egy részén kisorolt a Kövidinka, melyet azóta is művelünk. A konyhakertben pedig próbálkoztunk egy kis termeléssel.

Szabolcs fiam a középiskolát a Kandó Kálmán Műszeripari Szakközépiskolában kezdte, amit 2 év után otthagyott és átment a Kocsis Pál Mezőgazdasági Szakközépiskolába, ahol a környezetgazdálkodási szakon tanult.

2000-ben érettségizett és jelentkezett a Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Karára, ahová fel is vették.

Elhatározta, hogy kertészettel fog foglalkozni és ökológiai gazdálkodást folytat majd. Ezt a döntését segítette talán az is, hogy én a Főiskola Szőlőtermesztési Tanszékének vezetője vagyok, több mint 30 éve foglalkozom a szőlőtermesztés kutatásával, oktatásával és a szaktanácsadással.

1986 óta fő kutatási területem az ökológiai gazdálkodás.

A fejlődés

2000-ben Szabolcs őstermelő lett. A gazdaság fejlesztése érdekében megvásároltuk a szomszéd tanyát, melyet felújítottunk, komfortossá tettük.

Vásároltunk 2,8 ha földet a két tanya között. Ehhez a fejlesztéshez mikrohitelt vettünk fel.

A tanya felújítása során a falak, a nyílászárók, a tető felújítása mellett bevezettük a vizet, fürdőszobát alakítottunk ki. A belső burkolatokat is felújítottuk. A fűtést cserépkályhával oldottuk meg. Az épületben 2 szoba, fürdőszoba, kamra, konyha, előszoba, fedett előtér alakult ki. Villany volt a tanyában, azt csak felújítani kellett.

6. kép: A felújított tanya – Szabolcs háza

Ezen a területen FVM pályázat segítségével 2,0 ha borszőlő és 1,7 ha rezisztens csemegeszőlő telepítést kezdtünk el 2002-ben.

Az új telepítésben Bianca szőlőfajtát telepítettünk, amely fagytüró, betegségekkel szemben ellenálló, melynek terméséből mustot (szőlőlevet) készítünk majd.

Telepítettünk új nemesítésű rezisztens csemegeeszőlő fajtákat, fajtajelölteket, melyeket friss fogyasztásra szánunk.

A telepítés 2,9×1,0 m-es sor- és tőtávolságra történt a gépi művelés érdekében. Tőkeforma Sylvoz művelésű.

Telepítettünk 0,2 ha bodzás is, ahol a termesztés lehetőségét értékeljük.

7. kép: Az első új telepítésű szőlő telepítés után

8. kép: Új telepítésű szőlő „kukorica védelemmel”

2002 tavaszán lehetőség adódott Dániában ökológiai gazdálkodást tanulni, így Szabolcs a főiskolai tanulmányokat megszakítva 2005. februárig Dániában tanult és szerzett ott oklevelet.

A tanulmányok külön anyagi terhet nem jelentettek a családnak, mert a dán oktatási támogatás lehetővé tette, hogy a nemzetközi képzés hallgatói térítés nélkül vegyenek részt az oktatásban.

Angol nyelven tanítottak, de az egy év farmgyakorlat során a dán nyelvet is gyakorolták.

2003-ban úgy döntött a család, hogy eladjuk a kecskeméti lakást és az először vásárolt tanyát kibővítve kiköltözünk oda.

Az eredetileg 2 helyiségből álló épületet (40 m²) keresztben megtoldottuk és hozzáépítettünk még 120 m²-t, melyben 3 szoba, nappali-konyha, fürdőszoba, WC, tornác található. Az új épületrész is vályogból készült, nádtetővel.

9. kép: A falak vályogból készültek

10. kép: A tornác végigfut az új épületrészen is

11.kép: Az új házrészt is nádtető fedí

12. kép: A korábbi ólak új tetővel
kapcsolódnak a házhoz

13. kép: A régi verem nádfedele felújítva

14. kép: A nappali-konyha belső tere a padlásszoba ajtajával

A régi vermet, csirkeólat, sertésólat összekapcsolva az új épületrésszel kialakult még egy kamra, egy gyümölcstároló és csirkeól.

Az épület folytatásában fa szerkezetű palatetős fáskamrát építettünk, mert a házban csak fával fűtünk (4 db cserépkályha, a nyári konyhában régi tűzhely).

Parabola antennát szereltünk fel (UPC), melyen 150 csatorna fogható és működik az internet is.

Gépkocsival rendelkezik a család.

A kiköltözéskor négy generáció igényeit vettük figyelembe, mert a családban élt 2 nagymama, a szülők, 5 gyermek és 1 unoka. A gyerekek már felnőttek, önálló életet élnek Kecskeméten, illetve Gödöllőn, csak Szabolcs költözött a tanyára, de neki külön háza van.

A tanya bővítésénél figyelembe vettük, hogy legyen hely a család tagjainak is, ha hazajönnek. Ezért külön vendégszobákat is kialakítottunk.

Jelenleg a teljes család elhelyezésére van lehetőség a tanyákban.

Számítottunk arra is, hogy a távolabb élő barátok, rokonok is jönnek „pihenni” a tanyára.

2003-ban megvettük a meglévő tanyák melletti üresen álló részben romos tanyát 0,5 ha szőlő művelési ágú területtel.

2004-ben egy újabb terület – amely szintén szomszédos a meglévőkkel – (3,2 ha) vásárlásával bővült a gazdaság. A vásárolt terület nagy része elhagyott régi szőlő, szántó és 0,3 ha elhanyagolt erdő.

15. kép: A felújítandó tanya épületei

2002-2004-ben a tanyától kb. 1,5 km-re lévő régi TSZ szőlőben vásároltunk 4×0,3 hektáros Zala gyöngye szőlőt, melyet az utóbbi évek fagykárai és az elhanyagolt állapot miatt fel kellett újítani.

2004-ben már ez a terület adott termést, melyet a budapesti biopiacon csemegeszőlőként, illetve mustként lehetett értékesíteni.

2005-ben 2 ha új szőlőt telepítettünk, melyben mintegy 40 fajtát illetve klónt telepítettünk el. A fajták egy része új nemesítésű rezisztens csemegeszőlő, a többi hagyományos fajták tesztelten vírusmentes hazai és külföldi klónjai, melyek magas biológiai értékű prebázis és bázis szaporító anyagok.

16. kép: A 2005. évi telepítés előkészítése

17. kép: Mélyforgatás

18. kép: A 2005. évi telepítés.

Az idős boróka bokrokat nem vágtuk ki

További célok

1. A területet – még a megvásárolható szomszéd részekkel – bővíteni, összesen kb. 15 hektárra. Ez lehetővé teszi, hogy a gazdaság minden oldalról természetes határokkal legyen körülvéve (út, erdő), így az ökológiai gazdálkodást a szomszédok tevékenysége nem zavarhatja. (Térkép melléklet).
2. A jelenlegi – mintegy 5,5 hektár – szőlőterületet 1-2 hektárral lehet még bővíteni.

Az új területeken gyümölcsös telepítése, elsősorban alma, körte, szilva, meggy és őszi-barack fajokból.

3. Kialakítani a fóliasátort és zöldséges kertet, illetve szamócát.
4. A terület egy részén faiskolát és szőlőiskolát alakítunk ki, az iskolai forgóban lévő területeken takarmányt termelünk a baromfiak számára.
5. Az állattartás terén elsősorban a baromfi tartást tervezzük. A gyümölcsösben 200-400 db nevelésére lesz lehetőség. Ezen kívül 2-3 db kecskét szeretnénk tartani még.
6. A művelés érdekében 1 db kb. 25 LE-s négykerék hajtású traktort, hozzá munkagépeket vásárolunk.
7. A jelenleg üresen álló tanya felújításával szeretnénk megoldani a gyümölcs és a szőlő feldolgozást, tárolást. Erre a régi borház felújítása ad lehetőséget, amely kb. 70 m²-es, 1,5 m mélyen földbe süllyesztett épület, melyhez egy fedél alatt tartozik egy 30 m² –es feldolgozó is.
8. A tanya lakóépületében – amely szintén vályogból készült, nádtetős és a konyhában még megtalálható a rakott tűzhely – kialakítható kb. 8-10 fő részére kényelmes szállás. Ebben a dán képzéshez hasonló oktatás keretében gyakornokokat lehetne fogadni, vagy a falusi turizmusban hasznosítani az épületet.

Gazdálkodási tevékenység

2000 óta ellenőrzött ökológiai gazdálkodást folytatunk, a területek egy része már átállt.

2000 óta részt veszünk a Homokhátsági speciális célprogramban. Csemegeszőlő, bodza és homoki bab növényeket termesztünk, értékelünk.

Az elmúlt évek szélsőséges időjárási körülményei miatt jól lehetett értékelni az alternatív növénytermesztés lehetőségeit. Nagyon jól bevált a homoki bab, amely az aszályos években is megfelelő termést adott.

A bodza is jól tűri a terület adottságaiból jelentkező időjárási szélsőségeket. A biogazdálkodásban jól termelhető.

2002.-től részt veszünk a NAKP ökológiai gazdálkodási célprogramban is.

19. kép: Csemegeszőlő telepítés a Homokhátsági Célprogram keretében

20. kép: A homoki bab jól bírja a szélsőséges időjárási viszonyokat

Tapasztalatok

1. A jelenlegi szabályozás nem támogatja a fiatalok tanyára költözését. A fiam, mint első lakást vásárló nem kapott támogatást, mert tanyát vett (ha a városban a 10. emeleten vesz lakást, arra kapott volna támogatást).
2. Az építési szabályok lehetetlenné teszik, vagy nagyon megnehezítik a régi stílusú építkezést (vályog, nádtető).
3. Az áramszolgáltatás alig működik. A jelenlegi hálózat elöregedett, túlterhelt. Új tanyabekötés lehetetlen, mert az áramszolgáltató irreálisan magas összeg kifizetése esetén sem hajlandó a hálózat bővítésére.
4. A tömegközlekedés – különösen a hétvégén, ünnepeken – nem elegendő. Az esti közlekedés (19 óra után) nem lehetséges.
5. A mellékutak állapota rossz, a téli időszakban nem takarítják.
6. Iskola csak a városban van. Közelünkben 2 tanyasi iskola áll üresen.
7. A fiatal gazdálkodók munkáját akadályozza, hogy:
  - nem jó a fiatal agrárvállalkozók támogatási rendszere, mert csak annak ad, akinek még semmi előzménye nincs, de ő meg nem tud jelzálog garanciát adni,
  - nem alkalmazunk az EU-ban működő támogatási formákat (pl. újra telepítési jogingyenes; kedvezményes hitel, illetve kamattámogatás a fiatal vállalkozóknak),

- nincs rendeletileg szabályozva a csemegeszőlő telepítés kérdése,
- túl magas a hitelkamat, 2-3-szoros biztosítékot kell letenni,
- túl nagy a bürokrácia, főlegesen költségeket kell a termelőnek vállalni (hiteles tulajdoni lap másolat, igazolások stb.),
- az állam nem tartja be a szerződéseket (pl. telepítési támogatás: a számlák benyújtás után 10-14 hónapra lesznek kifizetve, NAKP szerződés egyoldalú felbontása, késve fizetése, földalapú támogatás ki nem fizetése, ÁFA visszatérítés elhúzódnása, stb.),
- nem működik a piac, az anarchia a jellemző, illetve „maffia” módszerek tapasztalhatók minden területen,
- a törvényeket nem tartják be, nem ellenőrzik, a vétségnek nincs következménye (pl. a borhamisítás, védett eredetű termékek – pl. paprika stb.).

Megoldandó feladatok a tanyák fejlődése érdekében

1. A tanya fogalmának pontos meghatározása.
2. Támogatás tanyák vásárlása esetén is.
3. Infrastruktúra fejlesztés a tanyasi környezetben (út, villany, telefon, közlekedés, stb.).
4. Fiatal agrárvállalkozók kiemelt támogatása.
5. Tanyasi modellek kialakítása, ezek bemutatása.
6. Az építészeti hagyományok feldolgozása, a felújítások támogatása.
7. A tanyasi életforma népszerűsítése, megismertetése.
8. A falusi, az ökoturizmus fejlesztése.
9. Az ökológiai gazdálkodás kiemelt támogatása (Az EU szabályai szerint ez lehetséges).
10. Alternatív energia hasznosítás támogatása a tanyákon (nap-, szél- energia, mezőgazdasági melléktermék hasznosítás).
11. Speciális képzési programok szervezése (átképzés, továbbképzés, szaktanácsadás).

VI. AJÁNLÁSOK¹⁶

Szerencsésebb európai országokban (Spanyolország, Anglia, Svéd- és Finnország, Dánia, stb.) a szórványok a modern vidék megbecsült és megélt településformái ma is. Elérkezett az idő, hogy tegyünk mi is végre egy kísérletet e sajátos, több évszázados történelemmel bíró gazdasági-társadalmi-települési-táji formáció, a tanya értékeinek védelmében, perspektivikus jövőjének meghatározásában.

Már a Tanyakollégium 2002-2003 együttműködő kollektívája (politikusok, egyetemi oktatók és akadémiai kutatók, egyetemi és főiskolai hallgatók, a tanyás települések polgármesterei és szakemberei, a felkeresett tanyán élő lakosok) **is egybehangzóan ajánlotta az illetékesek figyelmébe, hogy dolgozzák ki és indítsák be az alföldi tanyás térségek megújításának komplex programját.** Ennek érdekében és ezt előkészítendő, a felméréseket és elemzéseket végző kutatói kollektíva a következő ajánlásokat teszi:

Ajánlja, hogy **a legfontosabb érintett partnerek**, önkormányzatok, intézmények, kamarai és más szervezetek, **hozzanak létre olyan speciális és partnerségen alapuló térségi társulást, szakmai fejlesztési szervezetet**, amely a természeti és kultúrtáji értékek megőrzése mellett lehetővé teszi a tanyavidékeink sokoldalú és sokszínű rehabilitációját, infrastruktúrájának fejlesztését, gazdaságának megújítását, társadalmának boldogulását.

Ajánlja, hogy **az Országgyűlés** – a területfejlesztési- és rendezési törvénnyel összhangban – **alkosson vidékfejlesztési törvényt**, amiben a fenntartható vidékfejlődéshez szükséges jogi biztosítékok garanciái mellett fontosságuknak megfelelő **külön fejezetet kapnak a tanyák és a tanyás térségek is.**

A Kormányzat számára ajánlja, hogy a szubszidiaritás és decentralizáció elveire is tekintettel, a rendelkezésre álló és az EU csatlakozás nyomán bővülő (ágazati) környezetfejlesztési, természetvédelmi, vidéki infrastruktúra-fejlesztési, a mezőgazdasági és vidékfejlesztési, szociális és társadalmi-felzárkóztatási **programjainak és forrásainak legalább arányos részét tudatosan koncentrálja a megújulóképes tanyás térségekbe, megemelve a tanyai lakosok méltatlanul alacsony önkormányzati fejkvótáját is.**

Ajánlja **az érintett területi önkormányzatoknak és alföldi régióknak**, hogy bővülő regionális pályázati rendszereikben **biztosítsanak külön támogatási lehetőségeket és forrásokat az arra érdemes, – a tanyás térségek megújítását célzó – szervezeteknek és programoknak.**

---

¹⁶ Csatári Bálint és Kanalas Imre geográfus, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

Ajánlja a **tanyás települések önkormányzatainak**, hogy **biztosítsák a tanyán élők érdekképviselését**, fejlesszék tovább a tanyagondnoki rendszert, hozzanak létre tanyabizottságokat, segítsék a tanyai társadalom közösségeinek újjászerveződését, és biztosítsák településük részvételét a remélt tanyás-térségi vidékfejlesztési programokban. Nagy körtekintéssel, a helyi hagyományok, értékek és a tanyán élők tudásának figyelembe vételével **készíttessék el új külterületi rendezési és szabályozási terveiket.**

A **szakemberek** (mezőgazdasági mérnökök, tervezők, fejlesztők, kutatók, egyetemisták) számára ajánlja, hogy **szakmai összefogással**, közös és kitartó munkájukkal **segítsék a szükséges tanyafejlesztési programok kidolgozását**, népszerűsítését, elfogadottságát.

Az állandóan vagy ideiglenesen a tanyán élőknek, vagy az oda a legkülönbözőbb okokból költözni szándékozóknak ajánlja, hogy a szükséges épület-korszerűsítések vagy az új építkezések mellett is **őrizzék meg az alföldi tanya hagyományos építészeti, területhasználati értékeit, a táj arculatát**, és a tanyák környezetbe illeszkedését tekintsék régi múltunkból is gyökerező fontos erkölcsi kíváncságnak.

Az **alföldi társadalom** számára ajánlja, hogy **a tanyát, mint feltétlenül megőrzendő és megújítandó sajátos magyar településformát kezelje értékén, és tekintsen tanyán élőkre támogató szolidaritással.**

Ez az ötödik, a tanyák jelenét és progresszivitását bemutató kötet arra tett sokadik kísérletet, hogy az egyes rendszerelemek, a települési szférák, s a progresszivitás háttérfeltételeinek rövid, célirányos elemzésének segítségével értékelje a tanyákat és a területükön bekövetkezett változásokat, s javaslatokat fogalmazzon meg a megmaradásuk, a jövőbeli életképességük fokozása érdekében.

A XXI. század tudatos európai szemléletű vidékfejlesztése talán felfigyel ismét az unikális, eredeti magyar alföldi tanyára, s törekszik megteremteni ennek a történelmi gyökerekkel is rendelkező, nagy értékű településformának az új, harmonikus fejlesztési lehetőségeit. Ehhez meggyőződéssel jelenthető ki, hogy a tanyának a rendszerszerű felfogására is szükség lesz.

Irodalomjegyzék

- Becsei József 1995: Az alföldi város és a külterületi népesség, Bp. 1995.
- Beluszky Pál 2001: A Nagyalföld történeti földrajza, Dialóg Campus, Pécs, 2001.
- Csatári Bálint 1991: Tanyák távlatai '91, A tanyai építési szabályozás elvi és gyakorlati kérdései, Kecskemét, 1991
- Csatári Bálint – Kiss Attila 2003: A tanyai átalakulás főbb jellegzetességei a Kiskunság felmért településein, Tanyakollégium 2002-2003, Kecskemét, MTA RKK ATI.
- Csatári-Bálint- Kiss Attila 2003: A tanyák helyzete és perspektívái a Kiskunság néhány településén, A Falu, XVIII. Évf. Nyár, 2. sz. pp. 61.-72.
- Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.) 2004: Tanyai kaleidoszkóp. A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei. Kecskemét, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet.
- Duró Annamária 1989: A tanyai átalakulás társadalomföldrajzi vonatkozásai Szatymaz és Zákányszék példáján, Egyetemi doktori értekezés, Szeged, 1989.
- Duró Annamária 2002: A tanyaelv szerepe a szegedi tanyaközségek településfejlődésében In.: A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága, Szeged, 2002.
- Erdei Ferenc én. : Futóhomok Bp. 1957.
- Király László 1984: Fordulópont a tanyák fejlődésében, Alföldi tanulmányok, Békéscsaba, VIII. kötet, pp.187-199.
- Mendöl Tibor 1939 : Néhány szó az alföldi város kérdéséhez, Földr. Közl. 1939.
- Romány Pál 1973: A tanyarendszer ma, Budapest, Kossuth Kiadó.
- Timár Judit 1993: Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága, Alföldi tanulmányok, 1993.

TARTALOM

Előszó	1
I. A MAGYAR TANYÁK FEJLŐDÉSE ÉS NAPJAINK ALFÖLDI SZÓRVÁNYTELEPÜLÉSEI	2
Bevezető	2
A tanya helye a tér különböző szféráihoz viszonyítva	3
A tanya és a természeti környezeti rendszer	4
A tanya és a gazdálkodási rendszer	6
A tanya és a települési rendszer	7
A tanya és társadalma	11
A mai tanyák típusai	12
A külterületi lakosság számának és elhelyezkedésének jellemzői	17
II. FONTOSABB TÉNYEK A HOMOKHÁTSÁG TELEPÜLÉSEINEK KÜLTERÜLETEIRŐL, TANYÁIRÓL.....	19
III. TANYÁS TÉRTÍPUSOK	23
Összegzés	36
IV. A PROGRESSZÍV ELEMÉK JELENLÉTE A HOMOKHÁTSÁG TANYAVILÁGÁBAN.....	38
A tanyai fejlődés háttérfeltételei	38
A tanyák, a tanyai térségek lehetőségei a különböző értelmezések függvényében	40
A progresszivitás értelmezése	40
Táji-természeti rendszer	42
Gazdaság-gazdálkodás	42
Tanyai turizmus	44
A tanyai társadalom	44
Tanyai infrastruktúra	46
Tanyai beruházások, fejlesztések	49
Összefoglalás	52

V. BIOGAZDÁLKODÁST FOLYTATÓ KERTÉSZETI TÍPUSÚ TANYÁS**GAZDÁLKODÁS LEHETŐSÉGEI, TAPASZTALATAI 53**

Előzmények 53

A fejlődés 56

További célok 61

Gazdálkodási tevékenység 62

Tapasztalatok 63

Megoldandó feladatok a tanyák fejlődése érdekében 64

VI. AJÁNLÁSOK..... 65

Irodalomjegyzék 67